

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIII. évf.

1898. November—December.

6-ik füzet.

Hát a biblia?

Armstrong könyvéből.¹

. . . . Én egészen más utat követtem a bizonyításban, mint a melyet a keresztény hit védői rendesen követnek. S talán a hit ama védelmezői közül sokan kárhoztatni is fogják e könyvet, mint hiábavaló böleselkedést, mely az emberi ész kétséges képzelmeit állítja a héber és keresztény iratokban egyszer mindenkorra megállított bizonyosságok helyébe. Kétségtelenül ily magatartást követne a jeles és tudós vitatkozó, Gladstone, ki „Tanulmányok“ czim alatt nem rég adott ki egy könyvet a híres Butler püspök iratairól. Mert Gladstone úgy veszi a Butler könyvét, mint a szent bibliát, a keresztény egyháznak az apostoli és niceai hitvallásokban és egyébütt ünnepélyesen kimondott egyetemes nyilatkozataival együtt, mint bármely vallásos vizsgálódásnak a kiinduló pontját. Ezek és csak is

¹ *Isten és lélek.* Tanulmány a vallás eredeti alapjáról. Irta *Armstrong A. Richard.* Fordította *Péterfi Dénes.* Kolozsvár, 1898. Ajtay K. Albert könyvnyomdája. — E könyvet, mely ezelőtt pár héttel jelent meg, szives volt ismertetni a „Prot. Szemle“ is (1898. évf. 9. füz. 566—568 ll.). Ez ismertetés V. F.-től a következő sorokkal végződik:

„A végső pontban (Hát a biblia?“ czimmal) Armstrong a saját naturalista álláspontját védi a kijelentéshívő supranaturalistákéval s közelebről Gladstone-nal szembe. „A mi nézetünk szerint — mondja egyik helyen — a vallásos hit alapja és legfőbb itélőszéke az ész, a lelkiismeret és az Istennek a lélekre való közvetlen hatása. Amazok hite szerint a vallásos hit egyetlen biztos alapja az isteni kijelentésben van, melyet ama könyvek gyűjteménye foglal magában, melyet bibliának nevezünk“. (179. l.) „Nekünk az az álláspontunk, hogy nem az ész és a lelkiismeret bizonyítandók a biblia állításai által, hanem a biblia állításai az ész és lelkiismeret által“. (183. l.) Ennél nagyobb és messzehatásos eltérés alapvető elvekben alig lehetséges. Ez az eltérés a naturalizmus és a supranaturalizmus elvi ellentéte, mely Armstrong philosophiai álláspontját az evangéliumi egyházak kijelentésen nyugvó hit- és meggyőződés világától elválasztja. Könyve nem is alkalmas arra, hogy szilárdítsa és mélyítse a keresztény hitet (?!), hanem csak úgy tekinthető, mint az újból feltámadt naturalizmusnak erőteljes reakciója az agnosticizmus ellen, mely utóbbi gondolkozásmód a jelenkori angol böleselők egy részén Spencer Herbert hatása alatt elhatalmasodott. Ennek a modern naturalizmusnak nagyon is az elevenjébe vág az agnosticizmus ama vezérelve, hogy természetes tehetségeink az érzékfeletti világról semmi megbízható ismeretet nem nyújtanak. Nagyon érthető tehát, ha azok, a kik

ezek a bizonyosság és szilárd alap, melyen az ember a tévedés félelme nélkül megvetheti lábát; míg az ész használatát a hitelesített téren kívül, vagy oly gondolatok megengedését, melyek nincsenek szövegen vagy hitvalláson alapítva, úgy tekintti, mint legjobb esetben is veszélyes foglalkozást, és mint olyat, melynek eredményeit mindig a bibliával vagy a hivatalos imakönyvvvel való összehasonlítás által kell szigorú próbára tenni.

Az álláspont, melyet Gladstone és egy csomó kevésbé neves ember elfoglal, az, hogy a szentiratokban (mellőzve az egyháznak későbbi nyilatkozatait) Isten egyszer mindenkorra kijelentette nekünk a vallási igazságot abban a mértékben, a milyenben nekünk ismerni illő, és azonkívül bármely okoskodás csak úgy jogosult, ha kész magát minden ponton alávetni annak, hogy e legfőbb tekintélyre vonatkozás által korlátoztassék, javíttassék és esetleg kárhoztattassék.

Az ily gondolkozók szerint egy tan is, mely más alapokon nyugszik, nem igényelhet ugyan oly bizonyosságot, vagy nem foglalhat el ugyanoly helyet, mint a szentírás valamely lapjára alapított tanok. Ezekre isteni pecsét van nyomva, melylyel egy világi bölcselethez a nyilatkozata vagy egy nem igazolt theologusnak iratai nincsenek ellátva.

Igy Gladstone mint minden kétségen felüli tényt állítja, hogy

Armstronggal egyetértve a vallás valódi alapját és forrását csupán a mi természetes tehetségeinkben látják, következetes irodalmi harcot folytatnak, az ő alapelvök létjogosultságát gyökerében támadó és tagadó agnosticizmus ellen. De úgy a Spencer agnosticizmusát, mint az Armstrong naturalizmusát ismét elsöpri az idő, hogy ismét annál fényesebben ragyogjon a Krisztus evangéliumának ember- és természetfölötti fényessége.

Addig is azonban, míg az történnék, hogy az Armstrong irányát elsőpörné az idő, hadd álljon itt könyvből a kérdéses fejezet és beszéljen az magáért.

Két dolgot meg kell itt jegyeznünk. Az egyik az, hogy az agnosticizmus ellen nemcsak Armstrong és a vele egyetértők folytatnak irodalmi harcot, hanem *más egyházbéli* vallásos gondolkozók is, a mint azt a „Prot. Szemle“ előbbi füzete is bizonyítja, hol az Argylli herczegnek a vallás érdekében irt műveiről szól és neki elismeréssel adózik, hogy „serkent megismerni a tudomány *„megismerhetetlen“-jét*“ és másfelől kiemeli azt is, hogy „nem fogadja el vakon a szentírás vagy a hitvallásos könyvek tanítását“, hanem csak azt, a mit a *„józan észszel* s a tudományos kutatások eredményeivel egyező igazságnak“ ismert föl. (Prot. Szemle 8. füz. 470. l.) — A másik az, hogy Armstrong iránya a Krisztus evangéliumával nem ellentétes, hanem csakis az orthodoxiának arról való nézetével, melyet — hogyha már elsőpöréről van szó — sokkal inkább elseperhet az idő, hogy annál fényesebben ragyogjon az emberi lelkekben az istenfuság evangéliumának fényessége.

„a mi Urunk prédikált bizonyos testnélküli szellemeknek, és hogy e szellemek azoknak az embereknek a lelkei voltak, kik Noeh idejében engedetlenkedtek“, és ebben az eseményben egy meszszeható bizonyítékot lát, azon a bizonyosság alapon, hogy ez az állítás Péter apostol ugynevezett első levelében előfordul. De komolyan megpirongatja azokat, — köztük Tennyson — kik az Isten jellemének általános szemléletéből arra következtetnek, hogy Isten végül minden gyermekeinek lelkét magához fogadja, mert az Új szövetségben nincs egy hely se, mely erről biztosítana.

Igy tehát e kitünő férfinak és egy sereg kisebb írónak az álláspontja ez: Bármi legyen a szentírásban megállapítva, feltétlenül el kell fogadni, mert a szentírás isteni kijelentés; a mi nincs megállapítva a szentírásban, csupán emberi bölcsekedés, és hogyha a szentírás bármely helyével összeférhetlen, könnyörtelenül vissza kell vetni, akárminő okok is támogatnák föntartását. Ennélfogva a valódi vallásos ismeretnek egyetlen alapja a biblia, s némelyek hozzáteszik: a szervezett egyház tekintélyi nyilatkozataival együtt.

E nézet teljes ellentéte annak, melyet én védek s mely az, hogy vallásos hitünk saját velünk született tehetségeinken alapul. A mi nézetünk szerint tehát a vallásos hit alapja és legfőbb ítélőszéke az ész, a lelkiismeret és az Istennek a lélekre való közvetlen hatása. Amazok nézete szerint, a vallásos hitre az egyetlen biztos alap az isteni kijelentésben van, melyet az a külön könyv, vagy könyvek gyűjteménye foglal magában, melyet bibliának nevezünk.

Ennél nagyobb és meszszehatóbb eltérés alapvető elvekben nem lehet. Mit mondjunk e nagy igényre, melylyel a héber és keresztény iratokat illetőleg állanak elő, — e nagy igényre, hogy emez iratok magasabban állnak észnél, lelkiismeretnél és hogy azok legfőbb tekintély az Istenről, emberről és az örök életről való hitre nézve?

Egy dolgot bizonyára nem hallgathatunk el, mely e rendkívüli igényre teljesen végzetesnek látszik. És ez az: Az igényt magát, ha egyáltalán lehet, csakis ama tehetségek használata által lehet megállapítani, melyeket szerintük ez az isteni kijelentés felülmul. Hogyha nem biznak első sorban okoskodó tehetségünkben, akkor nem bizhatnak, hogy a keresztény iratok számára ezt a rendkívüli igényt megállapíthassák. Ha még igaz lenne is, hogy ez iratok a vallási igazságnak csalhatatlan kijelentése, csak úgy lehetne ezt megbizonyítani, ha hosszas bizonyítással azt kimutatnák, ha bizonyítá-

sukban kiterjednének a részletekre, a tudásnak rengeteg tömegével rendelkezve. Az emberek nagy részének, egyes kiváló tudósokat kivéve, egyszerűen el kell fogadni az írás állított tekintélyét — a mások szavára, kiknek tudománya és okoskodása megbírálására semmi lehető eszközzel nem rendelkeznek. De ez értelmi öngyilkosság; — és látva, hogy Isten mindenünknek észet és lelkiismeretet adott az övéből, ezeket megkötve és elhallgattatva átengedni mások rendelkezésének, kik tekintélyükről nem adhatnak semmi biztosítékot, ez oly árulásnak látszanék, a melyet csak képzelni lehet.

Nézzük csak egy pillanatra, hogy mennyi vitás természetű hypothesisist kell Gladstonenak megengedettnek venni, mielőtt saját theologiai bizonyítékát felépíthetné ama tételek alapján, hogy a mi „Urunk prédikált bizonyos testnélküli szellemeknek és hogy ezek a szellemek azoknak az embereknek a lelkei voltak, kik Noeh idejében engedetlenkedtek“. A szöveg, melyre ez alapítva van, így hangzik: „Elmenvén, a lelkeknek is, melyek vannak a tömlöczben, prédikált; kik régen engedetlenek valának, mikor az Istennek tőrése egyszer Noeh idejében várja vala őket, mikor a bárka készítették, melyben kevés (azaz nyolez) lelkek tartattak meg az özönvízben“.

Gladstonenak fel kell vennie (és örömmel teszi), 1. hogy e levél Péter apostoltól származik; 2. hogy az apostol ihletés alatt irt, mi pontosságát a tény minden körülményeire nézve biztosítja; 3. hogy az idézett hely e levélnek mindig alkotó részét tette; 4. hogy ezért jogosan foglal helyet a canonicus iratokban; 5. hogy az egyház joggal magyarázza a „tömlöczöt“ „pokolnak“, melyben az elkárhozottak lelkei testnélküli állapotban fenmaradnak; 6. hogy a vízözön története, úgy a mint az ó-szövetségben van elbeszélve, valóban pontos; 7. hogy a világ egész népességéből csak nyolez lélek mentetett meg az özönvízből.

Mindezeket a felvételeket el kell fogadni, mielőtt csak egy lépést is tehetnénk Gladstonenal. De e felvételek közül a legtöbbre a tudós és tudományos emberek megoszolnak — a véleménynek az ellenkező oldal felé való folyton növekvő súlyával. S még e mellé mindenik helyre nézve, a melyre Gladstone építhet, a hypothesiseknek egy hasonló sora következik, melyeknek a jogosultságát csakis tudós ember ítélheti meg. Mily szánandó helyzetben fogja magát érezni egy tanulatlan ember, ha Gladstone vezetését követi! Az Istenben való hitnek, reménynek és bizalomnak, a vallás áldott életének várakoznia kell, míg a tudósok mindezeket a dolgokat

elhatározzák, és a fennálló nézletiránynyal ellenkezőleg is határoznak, és meggyőzik a tanulatlant az ő határozatuk tekintélyéről.

A vallásnak nagy tényei: az Isten hatalma, bölcsesége és jósága, az emberi és isteni szellem közti közlekedés valósága, s a jónak a rossz feletti diadalmas ereje. Ezek az igazságok úgy vannak adva, hogy saját értelmünkéből és tapasztalatunkból ismerjük meg. Elmozdítani azokat arról a természetes alapról, melyre Isten helyezte és arra az elméletre tenni fel, hogy ama könyvek, melyeket ezelőtt másfél, vagy harmadfél ezer esztendővel irtak és ezelőtt másfél ezer esztendővel bizonyos számú egyházi férfiak kiválogattak, az emberiség többi irodalmának kizárásával — tartalmazzák és alkotják az egyedüli tekintélyes isteni kijelentést, éppen oly esztelen dolog lenne, mint felásni a nagy pyramist a szikla-alapról, melyen hétezer év óta nyugszik, és áttenni, tetején egyensúlyozva, ama vékony és gyöngye pálmák valamelyikének ágaira, melyek a puszta és Nilus közt emelik fel sudar szép alakjukat. Azt a tant, hogy a biblia és csakis az foglalja magában az Isten kijelentését, azért találták fel, hogy biztossá tegyék a vallásos hitet; tényleg azonban e tan a hitet valódi és széles alapjától elszakítja, hogy áttegye kétes erősségű felvételek lazán épített vékony tornyára, melyet csak a tudós bírálhat meg, s melyet a legtöbb határozottan viszsza vet.

El kell fogadnunk tehát azt az álláspontot, hogy nem az ész és lelkiismeret bizonyítandók a biblia állításai által, hanem a biblia állításai az ész és lelkiismeret által.

El kell-e hát kérelhetlenül vetni a bibliát, melyhez oly sok szent emlékezet fűződik, melyet fajunk legjobbjainak és legnemesebbjeinek, az emberek nagy seregeinek rokonszenve és tisztelete környez, el kell-e vetni a bibliát, mint oly irodalmat, melynek igényei jogosulatlanok, mint oly iratot, melynek a felvilágosult vallásos emberre nincs semmi értéke? Távolról se gondolom ezt. Volt egy idő az emberi gondolkozás történelmében, midőn Aristoteles iratait csaknem úgy vették, mint az értelem bibliáját. Elég volt rámutatni, hogy ezt és ezt a böleselmi elméletet Aristoteles állította fel, és már azonnal jogosultnak tekintették. De mintegy négyszáz esztendővel ezelőtt a tanultság új világánál az emberek kezdették érezni, hogy bármi nagy legyen is Aristoteles, nem csalhatatlan, s hogy ő rendkívüli erővel és szellemmel csak azt az okoskodó tehetségét használta, melylyel Isten az emberek fiait általán felruházta, és hogyha valaki egy aristotelesi tant elfogad, ez nemcsak azért

van, mert Aristoteles állította fel, hanem mert az okoskodás és vizsgálat próbáját kiállja. Félre tették-e azért az emberek Aristotelest? Ellenkezőleg, érettebb értelemmel tanulmányozták azután, és az ő iratai benső értéküknél fogva, a józan bölcseségnél, a bámulatos rendszernél, s az emberi természetre és a világra való csodás tekintetnél fogva, megtartották mind e mai napig a gondolat birodalmában klasszicus voltukat; elvászthatatlanul vannak beszöve minden legjobb és legbölcsőbb okoskodásba, benne vannak a tömeg napi gondolkozásában, benne azokéban, kik talán sohasem is hallottak Aristoteles nevééről, és az újkori Európa szellemének szabályozását és nevelését elősegítették.

És hasonlóan az a valóban bámulatos irodalom, melyet bibliának nevezünk, habár többé nem úgy közeledünk ahoz, mint az isteni igazság csalhatatlan kincséhez, mégis benne van a mi hitünk és bizodalunk épületében, táplálja és szabályozza szellemi életünket, éltet drága nagy igazságokat és reményeket, melyek sohase fejeztettek ki magasztosabban és ama mély igazságokat inkább érintve, melyeket Isten lelkünkbe irt. A régi görög történet, a Pygmalion története, nekem úgy tetszik, hogy a legjobb képét adja a különbségnek, mely a között a mód között van, melyen a biblia a régi nézet szerint hat az az emberekre és a között a mód között, melyen az az új felfogás szerint érinti szivünket. Emlékeznek, hogy Pygmalion egy márvány nőiszobrot alkotott. Alakja szép és fönséges volt, de élet nem volt benne. Ekkor imájára a szobor leszállt alapjáról, megelevenedett egy élő nő minden melegével és szeretetreméltóságával, és egy nő szive vert kebelében. Így a biblia is valóban leszállt arról a magaslatról, melyen állott, de nem azért, hogy veszítsen a tiszteletből, hanem hogy élővé legyen a mi emberiségünk életével és velünk együtt legyen, s napi életünkben vigasztaljon és ihlessen.

Nyissanak fel egy oly kötetet, mint a Moncure Conway „Szent mondások“ kötete, vagy Coupland minden nemzet szentirataiból vett helyek újabb gyűjteménye. Olvassák e lapokat. Nagy gazdagságát találják a hindu, parsi, chinai, arab és más szent könyvekből vett szép mondásoknak. De a mi figyelmüket megragadja és szivükre hat, azok a héber és keresztény mondások. Mert e népnek volt, mely közt ez irodalom keletkezett, vallási szelleme; és nincs a többi irodalomban avval egyenlő, vagy ahoz hasonló, mint a későbbi Ezsaiás magasztos diadalmi énekei, Mikeás erkölcsi tüze,

a zsoltárok némelyikének angyali dicsérete, mint Pálnak nemes védőbeszédei és mint mindenek felett Jézusnak, a mesternek boldogság igéi és példázatai.

De a feltétel arra nézve, hogy mi a biblia értékét helyesen tudjuk megbecsülni, hogy engedjük, hogy foglaljon helyet a világ más irodalma közt, hogy ne zárjuk, ne különítsük el azt, vagy semmi különös uton ne őrizzük. Mikor betegekét látogattam és kérdeztem, hogy melyik részéből olvassak a bibliának, némelykor azt a feleletet kaptam, hogy az mind egyformán jó. Ez bálványimádás és nem megbecsülés. Izrael királyainak történetei csak nem egyenlők a huszonharmadik zsoltárral, vagy Ezsiás nagyszerű negyvenedik fejezetével, sem Ananiás és Sapphira története Pál Athenaeben tartott nagy beszédével vagy a szeretetről való fönséges leírásával. Izrael nagy irodalmát oda kell állítanunk az emberi szellem más legnemesebb termékei, a Homeros, Plato, Dante, Shakespeare, Milton, Tennyson iratai közzé. Némely helyek ezekben tiszszerte becesebbek, mint a bibliában foglalt némely dolgok. De a biblia egészben becesebb, mint mindezek együttvéve. Vegyenek el az utból minden mesterséges akadályt, és az ó és új szövetségi iratoknak hatalma az emberek szive és lelkiismerete felett győzelmesen fogja megbizonyítani magát, bármi legyen az ő ihletés-tanuk és theologiai tekintélyelméletük.

És hogyha a biblia helyes megbecsülésére lényeges e szabadság, még sokkal inkább az ama központi és transcendens személyiségre nézve, kiben az a legmagasabb fénypontra jut. A kik leginkább veszélyeztették, hogy a Názárethi Jézus az emberek rokonszenvében és tiszteletében emelkedjék, ezek azok, a kik az ő természetéről való theologiai meghatározásokra fektették a fősúlyt.

Jelenben némely evangelicus körökben egy mozgalom mutatkozik, mely elismerve azt, hogy az egész biblia nem szolgálhat tovább a vallásos hit alapjául, arra törekszik, hogy ezt a feladatot a Jézus Krisztus szavaira vigye át minden feltétel nélkül. Egy író se védte hatályosabban ez álláspontot, mint Dr. Watson János — vagy ismertebb nevén, Jan Maclaren — a „Mester szelleméről“ írt tanulmányában. Az ily írók feledni látszanak valóban, hogy Jézusnak tényleges szavait nem tartották fenn számunkra korabeli emlékek és hogy magukat az evangeliumokat is éppen úgy bíráló alá kell vetni, mint a többi bibliai okmányokat; úgy hogy bajos lenne Jézus mondásainak sorozatát teljes és kétségbevonhatatlan bizonyossággal

összeállítani, a mire pedig szükség volna, ha azokat vallásos hitünk egyedüli alapjául akarjuk tenni. De e nehézséget elhagyva, nekünk inkább azt kell hangsúlyoznunk, hogy a Jézus szép mondásainak tekintélye tényleg azon a visszhangon alapszik, melyet erkölesi és szellemi természetünkben keltenek, és hogy erkölesi és szellemi természetünk tekintélye nem alapszik a Jézus mondásain. Hogy így beszéljünk, ezt az Isten iránti hűség kívánja tőlünk; és ez bizonyára nem foglal magában tiszteletlenséget a bámulatós emberfia iránt. Jézus kitünően ember az emberek között. Mint ember az emberek közt, így fogva fel őt, lesz az ő erkölesi és szellemi hatalma transcendens. Hozzák le Mária fiát embertársainak milliói közzé. Hadd találja meg helyét a világ hősei, prófétái, vértanui és szentjei közt. Nem kell őt félteni. Hadd jöjjön közel hozzánk, hadd lássuk őt szemtől szembe, hadd fogjunk kezét vele. Beszéljünk vele az uton, essünk térdre a hegyoldalon, járjunk a sokaság között, halljuk vigasztalását az elfáradtakhoz és megterheltekhez, kísérjük végül figyelemmel a Gethsemane árnyain és a sötét Golgothán, nem kell őt félteni, gondolatunk, képzeletünk, érzelmünk, életünk felett csakis hatalmát fogja megbizonyítani.

A vallásos élet az az élet, melyben az ember Istent megismeri, mint mindenütt jelenlevő Atyát, hallja a lelkiismeretben az ő élő szavát és annak engedelmeskedik és az imában vele benső közösséget tart. De bár ez élet mindnyájunk előtt nyitva van, mégis az Isten jelenlétének érzete bennünk könnyen halványodik, és az emberi dolgok zajában a Mennyei Atyával való érintkezésünk sokszor meglazul. Ekkor aztán kimondhatatlan segítség szemünket felemelni és a nagy Mesterre nézni, vagy az ő szelíd ajakáról folyó igéket hallgatni. Mert ekkor látjuk és ismerjük meg az ember gyermekének Istennel való életét a legteljesebb megvalósításban. Nem azért hiszem én, mert Jézus mondotta, hogy az örökkévaló Isten az én Mennyei Atyám, hanem mert az Isten mondja azt nekem az elragadtatás, a benső közösség óráiban. De mikor elvesztem az életben az utat és szellemi látásom gyöngesége miatt nem tudom, hogy hogyan kell, hogy az Isten gyermeke az élet e harcában és küzdelmeiben magát viselje, ekkor ha felnézek Jézusra, megtalálom nehéz helyzetemre a feleletet és szívem megismeri őt, mint azt a testvéremet, ki mindazok között, a kiket valaha ismertem, leginkább segít engem és a legigazabb uton vezet.

PÉTERFI DÉNES.

Szellemünk képviselői a Millenium századában.

VI. A dézsfalvi Simonok.

Családi neve is keresztnév lévén, székely eredetre mutat. Előnevök pedig egy községre mutat, mely ott a Kisküküllő partján mintegy központja annak az unitárus faluesoportnak, melynek magyar elemét megmentette a beolvadástól.

Előadásunk keretében, mely az 1718-iki katastrofáig nyúlik fel, a családból *Simon Mihály* jelenik meg, ki 1711-ben udvari tanácsos és registrator. Stasitzki Ákos a lengyel boehniai sóbányák igazgatója, hihetőleg azon visszaemlékezésből, hogy Erdély az 1660-ban kiüldözött lengyel unitárusokat befogadta, 10,000 tallért hagyományozott az erdélyi magyar és lengyel unitáriusoknak, Stasiczki János, mint utód, ez évben fizette le Simon Mihály kezébe. Az 1713-iki országgyűlés consiliáriusnak választja, visszaszajó Bécsből. A mint a katastrofa bekövetkezett, az 1718 apr. 8-iki vásárhelyi conventiculum az akkor nevezett hét főcurator egyikének őt nevezte. Mit 1723 nov. 28-án bekövetkezett haláláig viselt. S itt fenmarad a kérdés, hogy ő volt-e az a Simon Mihály, kit Zsukinál 1741-ről említek.

Bekövetkezett a szomorú korszak, melyben részünkre többé országos tiszti állás sem juttatott, s már csak ős fészkökre voltak szorítva: Simon *János* 1732-től 1735-ig szintén a még mind hét főgondnokok egyike. Jelzi, hogy a család mily előkelő helyet foglalt el közöttünk, s jelzi, hogy azon családok közé tartoztak, kik fenmaradásunk ügyében nagy áldozatokat hoztak.

A mint a türelmi patens az országos tisztségek sorozatát nekünk is megnyitotta s 1790-ben a főkormányzék Szebenből Kolozsvárra futott a török elől: úgy látszik a Simonok Kolozsvárt mint főkormányzékhi hivatalnokok, központunkon kezdenek szerepelni. Simon *Kristóf* és *György* 1796-ban consistorok, Kristóf az azon évi országos Schematismusban kolozsköri gondnok, mit 1808-ban bekövetkezett haláláig viselt. Mint olvasom, bizonyos összeget hagyományozott.

Szerepöket Simon *János* veszi át, ki a század elején a kolozsvári képviselőtanács minden gyűlésén jelen van. Az 1818-iki Schematismusban mint kolozsköri gondnok van feltüntetve. Alkalmasint utolsó sarja a családnak Simon *Anna*, Toroczkai Lajosné, kit Toroczkó-Szentgyörgyögyön mint matronát láttam a harminczes évek közepén, mint tordai legátus. Kristóf „maradéknak“ iratik.

VII. Az ürmösi Maurerek.

Szepességből beszármazott család. Mindjárt a beszármazó Mihály P. Horváth leányt vesz nőül. I. Rákóczi György udvari embere, mint ilyen 1642-ben az Erdővidéken fekvő Ürmöst kapja adományba. Országos követ lett a portánál, de mert utasításánál a portának többet ígért, kegyvesztett lett, s a morvaországi táborozásból hazajövet, 1646-ban magát föbe lőtte.. Fia, szintén Mihály, terjedelmes családot alapít, mely korunkig az unitárius nagy családokkal, s a Zsuki, Simén, Toroczkai, Daniel, Szentiványi, a Nemes és Toldi grófi családokkal összeházasodva jött le korunkra.

A mult század elejéig még az egész család osztja vallásunk küzdelmeit: a fejedelmi kor letűntével egy része kivált közülünk. Az akkori felsőfejedelmeyei kör élén látjuk őket, melynek köri gondnoksága a családban mintegy fiuról fiura szállt. Ott éltek az Olt rónájára, Erdővidékre lenéző Ürmösön, mint szellemünk kitett őrszemei, egy völgyben a vargyasi Danielekkel, nagyajtai Donáthok és Henterekkel, kik Erdővidék virágzó egyházközségeit nekünk megtartották. Ezt a nekünk becses völgyet, hol Farkas Sándor, Kriza János, Kovács István jelescink születtek.

A mult század elején, az 1709-iki országgyűlés *M. Gábort* deputatusnak választja a királyhoz. *M. Ferencz* 1713-ban királyi táblai ülnök. Katastrofánk beütése óta hiven ott állanak patronusaink első sorában: de csak annyit látok, hogy az 1792-iki vagyonszezeirás Maurer-fundatiot emlit. De tanusítja az, hogy mint nagybirtokosok nemcsak köri, de egyszersmind főgondnoki állással is megtiszteltettek.

Maurer *Sámuelt* 1777 január 14-én egyik főgondnokunknak választják, 1786-ban történt haláláig viselte.

Maurer *László* József császár rendszere következtében 1784 és 86-ban zsinatainkon a főkormányiszék képviselője, kir. biztos. Előde halálával 1786 jun. 20-án P. Horváth *Ferencz* főgondnok

társának választják, de a halál, Benczédi lajstroma szerint, csak 1788-ig engedte viselni.

De úgy nézem az a M. *László*, kinek neje Simén leány, ki mint gondnok 1790 tájt nagyban segíti az ürmösi templom építését, s az 1798-iki főtanácsi jegyzőkönyvben főgondnoknak iratik, ugyanaz a M. *László*.

M. *András* 1794-ben felsőfejérmegyei köri gondnok.

M. *Sándor* az 1801-iki főtanácsunkban sógora, P. Horváth Ferencz főgondnoki helyettese. 1718-ban felsőfejérmegyei gondnok.

M. *Károly*, a *László* fia († 1863) előnyösen ismert egyéniség, királyi táblai ülnök, a Tábla közelében a nyárádmonti szentlászlói birtokán él. 1811-ben lett consistor, ifj. Daniel Elekkel egyszerre esketik fel; 1814-ben felsőfejéri gondnok lett. Neje gróf Toldi leány, kitől *Károly* fia a negyvenes években élte gyermekkorát. De miként az én tanulótársam *István*, a Maurer Sándor unokája, nem folytatták a családot.

L. Szalárdi Krónikája 219. l. Erdély nev. családai 181. l.

VIII. A toroczkó-szentgyörgyi Toroczkaiak.

Egy érdekes család, mely ott Erdély szélén, a nyugoti havasok aljában, egy völgyet nyert és tartott meg az unitarismus eszmének, melyre maig is, mint drága-gyöngytermő szigetre szoktunk tekinteni; két bányahelységet, vasbányászatunk ősfészekét, melynek poctikus népe nemzeti vérért, ősi öltözékét, az unitarismus szellemét, háztartása, erkölse tisztaságában a legépebben tartotta meg; kikre, mint Erdély legpallérozottabb népelemére, büszkeséggel tekintünk, s kiket valamennyi utazó angol, amerikai hitrokonunk nem mulaszt el látogatásával megtisztelni. S ez az érdem, ez a megtiszteltetés egyszersmind a Toroczkai családot is illeti, kik ott e szélső bástyánkon a vezérletet biztosították.

Ős család az Árpádok korából. Mint a Székelykövön feküdt vár urai, hajdan alvajdaságot viseltek. Már kőszáli lakásuknál fogva a szabad lég urai. A Zsukiakkal ők is ott vannak Mátyás király alatt, 1467-ben, abban a mozgalomban, mely a husszita vallás Erdélybe beindulása alkalmából keletkezett, melynek elnyomására Mátyás király személyesen lejött, azt szétverte, többeket fej- és vagyonesztés büntetésével sujtott. Toroczkai Ilyés is részt vett. Hogy mi történt vele, csak a későbbiekől látjuk, abból az okmányból, mely

elbeszéli, hogy T. Ilyés notáján a toroczkai uradalmat Mátyás Csopor Mihály vajdának adományozta volt. Annak defectusán 1474 mart. 13-án butyini Kis János és klopsiti Horváth Jánosnak tovább adományozza; de Ilyés flai, László és Ferencz ellentmondanak. Ferencz új donatiót vesz, miből következtethetjük, hogy a család a Mátyás király alatti forradalomba, jószágaira nézve, nem romlott belé. A reformatio lépesőin az unitarismus kötelékébe jutottak. A múlt század elején beütött katasztrófánknál még velünk voltak. Azonban egyik ág 1745-ben bárói, a másik 1757-ben grófi rangra emeltetett, kiváltak tőlünk. Míg egy ág, magasabb rang után nem kapkodva, maig is hívünk maradt.

E család részünkre azon a vidéken elejétől egész missiót teljesít. Alig alakultunk meg, a Toroczkai család, mint a völgy földes ura, iskolát alapít, mely 1595-től már előgymnasium, melynek rektorait, első rektorától Csanádi Páltól, korunkig szakadatlanul ismerjük. A szép nők és szálas férfiak hazája csak úgy termette a nagy főket, particulája a növendékekben, és rektorokban csak úgy ontotta a jeles papokat, espereseket, tanárokat, püspököket; s hogy a bőkezű család, mely ez iskolát alapította, a népet fentartására, használatára buzdította, hogy mily örömmel nézte áldását, melyet statusunkra hozott, egyik bizonyossága, hogy Toroczkó völgye Lázár és Kriza püspök, az esperes Kozmák, a Brassaiak, s gondolom, a Salák bölesője lett.

A család velünk szenvedte át a múlt század üldözését. Ott látjuk az elől küzdő, egymásközt házasodni szerető nagy családaink, a patronusok, kegyes adományozók sorában. Toroczkai *Ferenczné* Tordai Zsófia, Toroczkai Ágnes P. Horváth János özvegye járai és bikalati malomrészök szombati vámját a kolegyomnak adományozzák. Talán ez a *Ferencz* lehet, ki 1799-ben Jobbágyfalvára magának udvari papot kér, mi rendesen a szombati vámról volt fektetve.

Velünk szemben legkimagaslóbb alakjok a Tordai Zsófia fia, Toroczkai *Mihály*, kinek neje P. Horváth leány, ki az 1784-iki zsinatunkon a patronusok legátusa, 1787-ben a főkormányosné kir. biztosa, kit az 1789-iki zsinat P. Horváth Ferencz főgondnok társának választott, s mint ilyen, az 1795-iki zsinati főtanácsot vezette, s ez időben, melyben templomunk, kollegyumunk épült, főgondnokunk maradt 1802-ben bekövetkezett haláláig.

Mihály menyee volt az a dézsfalvi Simon Anna, kit utolsó Simon-leánynak gondolok: ott élt toroczkó-szentgyörgyi kastélyában *László* fiával, kinek fia Venczel, guraszádi birtokán él. Abban a

szellemben, melyet Toroczkai *Lajos* képviselt tavaly, 1897-ben, az által, hogy a mint Brassai szemét behunyta, egy bizottság élére állott, mely a t.-szentgyörgyi papilakra, mint Brassai születési helyére, teljes ünnepélyességgel, melyen az akadémia is képviseltette magát, díszes emléktáblát tétetett.

L. Kóváry : Erdély nevezetesebb családai. 242 l. Szeredai : Nottic. Cap. Alb. 29. l. Kolozsv. Convent Transumpt. XII. 41. Nemz. Társ. 1832. I. 457. l. Keresztény Magvető 1892. 199 l.

IX. A felsődobófalvi Marothiak.

Marothi szerint, szokták volt visszavágni öregeink, a század elején, ha rosszul számítottunk. Marothy György debreczeni tanár Arithmétikájára hivatkoztak, mely a mult század első felétől a nemzet kézikönyve volt. Ez a szállóige kiveszett, de nem árt, ha mi a mi Marothink szerint gondolkodunk és számítunk.

A család udvarhelyszéki, betfalvi, alsó- és felsődobófalvinak is írják jegyzőkönyveink; úgy látszik, mindenikben volt birtokuk. Eredetök ismeretlen, de annál ismertebbek végsarjai. Ott kellett, hogy álljanak a katastrófákra következett küzdelmekben. Székely Sándor vallásunk történetében (187 l.) 1745-ről fundatoraink között sorolja fel Marothi *Istvánt*.

Fia lehetett az a *Marothi István*, kit P. Horváth Ferencz József császár alatt főgondnoki helyetteskép küld magáért főtanácsunkra; s mert akkor királyi biztosok kiküldése mellett tanácskoztunk, kit a főkormányshék 1789-ben, mert nagy családainkat szokta volt megbizni, királyi biztosként jelentet meg. Ez jelzi családi tekintélyét.

Szerencsésen születni is szép, de még szebb a család nevét, becsületét öregbiteni. A mi Marothi Istvánunk — bár fájdalom, életiratát nem birjuk — előttem egy fenkölt szellem, legnagyobb gondolkodók egyike. A nemzeti fejedelemség multával üldözni kezdenek: P. Horváth Ferencz megírja s 1701-ben kinyomatja I. Lipót üldözése ellenében Apologia Fratrum Unitariorum czimű, de magyar nyelven írt könyvét, melyben vallásunkat védelmezi. A Rákóczi forradalom után ki akarnak irtani: egyik nagy püspökünk Szentábrahámi Mária Terézia alatt megírja a Summa universae Theologiae Unitariorum czimű iratát, benne vallásunk hittételeit leírja, megvilágítja; vaskos egy kötet, kinyomatására szegények vagyunk, de nem is szabad, csak

tankönyvünké válik. Azonban benn jár József császár mint trónörökös 1773-ban, kérdezi a nála tisztelgő Agh István püspökünktől vallásunkat: a végeredmény, hogy trónraléptével kinyomatását megengedik, de most sincs pénz. Előáll Marothi István Dobófalváról: itt a nyomtatási költség, s a vaskos munka 1787-ben megjelent latinul s ezzel vallásunk alaprajza a világ elé került.

Nem lehetett már fiatal ember. A türelmi patens megjelenése után levegőben volt a kolozsvári kollegium kőépületre változtatása, de a Zsuki László nagy végrendelete még peesét alatt: Marothi az 1792 januárban tartott főtanácsra a kollegyum számára 2000 frtot küld a püspökhöz s hozzá adja, hogy a Summa Universaeből bejövő pénz is a kollegyumé. Még azon év oct. 20-án már végrendeletet ír: befizetett adományát 10,000 frtra egészíti. Mi oly jókor jött, hogy az építésre hozzá kellett nyulni, de idővel kötelességszerűleg visszapótolták.

A reá következett 1793-ik év elvitte s nemes esaládjának sora vele bezárult. De hogy mennyire érezzük fenkölt gondolkozása hatását, mutatja, hogy kegyeletünk 1797 julus 1-én tartott zsinatunkon indítványozza, hogy felette tartson a status emlékűnnepet.

X. Az alsó-járai Pápaiak.

A tordai gymnasium protectorai.

Tordamegyei család, tordai és alsó-járai birtokosok. Fiai eszesek, képzettek, szabad szó szeretők. Korábban Torda város főbirái, majd megyei tisztek, országos követek. Pápai *Jánost*, ki külföldön is képezte magát, I. Rákóczi György a gyulafejérvári könyv- és levéltár rendezésével bizta meg. Mikor 1658-ban a török II. Rákóczi Györgyöt megrohanta, magát a könyv és levéltárral a templom egyik zugába befalaztatta, de a törökök reá rontottak, őt elhurezolták, az országos levéltárt, mit ugy féltett, felgyujtották. Pápai *Gáspár* és *János*, mint a kik törökül tudtak, Thököli és Rákóczi portára járó követei, kik aztán uraikkal száműzetésben haltak el. Pápai *Ferencz* gondnoka lehetett a tordai ekklézsiának, a midőn Virmont tábornok a tordai piaci templomot 1721-ben elfoglalta s őt Kereszturi Sámuel lelkészszel együtt Szebenbe hurezoltatta.

Torda város elejétől fogva kiváló bástyája volt egyházunknak. Örökre fontos történelmi emléke, hogy itt tartatott az első unitárius zsinat 1566 martius 15-én, s hogy az itt tartott 1568-iki erdélyi

országgyűlés nyilvánította az unitárius vallást bevett vallásnak. Az üldözések alatt is a legnépesebb ekklesiánk maradt. S mi kiválóságát biztosítja, az a gymnasium.

Ez a gymnasium egyrészt a város, de nagyobbrészt Aranyosszék iskoláztatása ügyét szolgálja s ezáltal különös gondoskodásunk tárgya volt és marad. Aranyosszék még 1794-ben is a rectornak a 62 véka buzáját szolgáltatta. Keletkezését 1566-ra teszik s azóta mint algymnasium, melyből a tanulók bölesészetre jöttek, szépen teljesítette hivatását s ebből a Pápaiaknak ki kell juttatnunk elismerésünket.

Pápai *István* 1746-ban torda-aranyoskői gondnok. Fiát, Pápai *Istvánt*, 1772-ben consistornak választották s a midőn 1778-ban elhatározott, hogy a kolozsvári és tordai iskolák az ekklesia felügyelete alól választott külön gondnokok felügyeletére bizatnak, a tordai gymnasium Pápai Istvánra bizatott, ki mint alispán halt el 1791-ben.

Pápai *Sándor* követte a gondnokságban. Neje bölöni Mikó Mária, a Mikók abrudbányai ágából. Mint özvegy halt el, 1828-ban, s az őt illető ingó és ingatlan javait a püspöki javadalmazás öregbítésére hagyományozta, miből 7722 frt jött be. A Pápai birtok a bágyoni Csegeziekre s a forradalomban szerepelt Pápai Lajosra szált, ki már nem hitrokonunk.

Az utolsó Pápai István s neje Gyulai Zsófia alapítványából a huszas években a nyári vizsga alkalmával 16 tanuló Pápaianum ezimen jutalmat kapott. Ott lakott a matrona az akkor kiskövesnek nevezett uteza patak parti házában; a tavaszi berki kirándulásainknál visszajövet a dob elhallgatott, a zászló meghajolt, s a harmonia három dallal tisztelte meg, mire kihajolt s éljenztek.

Miként P. Sándorné, ugy P. Istvánné is 1828-ban halt el. P. Istvánné, Gyulai Zsófia végrendeletében többek közt kisköves-utezai házáat a tordai gymnasiumnak hagyományozta. Miként a Sándor ágánál, itt is defectus van, a rokonság itt is támad, egyezkedtek, s hogy visszaválthassák, Gálfi József a gymnasium gondnoka a háznak eladását hozza javaslatba, s a consistorium a 7287 frt becsúárban a családnak felajánlja. Átvették, tovább adták, mint Orbán Balázs is megjegyzi.

Ferencz fia lehetett *József*, a ki tanuló társunk, kinek József, István és Sándor fiai folytatják a családot.

L. Orbán Balázs: Torda város története. 253, 278—83 i. Székely Sándor: Az unitária vallás története 975 l.

XI. Az enlaki Salák.

Egy sebesen emelkedett, hamar kihalt család. Melynek minden tagja férfi szépség, talentomos agy, a munkásság, kötelesség-érzet, közügyszeretet attributumaival. Magasrangu tisztségekre emelkedtek, de azért humanusok. Köztünk a harminczes években irányadó férfiak.

Előnevök nem jelent uradalmat. Aféle székely predikatum, melyet minden szabad birtokos s így nemesnek tekintett székely ember születéshelyéről vett: így lettek enlakai Udvarhelyszék egy kis falujáról, ott Korond felé. Törzsük, *Sala Mihály* pap, ki 1729-ben lett marosköri esperes.

Abban az időben csak ügyvéd és praefectus lehetett a talentomos unitárius. Fia, *Sala Mihály* a jogi pályát választotta, ügyvéd lett, még pedig akkori hires ügyvédeink, *Fülöp József*, *Sikó István* között, úgy látszik, legkitünőbb, mert a mint a kilenczvenes évek beköszöntésével az alkotmányos térre visszazökkentünk, s unitáriusok részére is megnyitáltak az országos sarkalatos állások, a királyi táblánál minket illető harmadik ítélőmesterségre 1792-ben Salát választották. A kilenczvenes években épült kolozsvári templomunk, kollegyumunk, *Sala Mihály* az elsők között buzgólkodott. Az 1796-iki országos Schematismusban kollegyumunk egyik felügyelő gondnoka, mint ilyen, elnöke annak a bizottságnak, mely az akkor keletkező kereszturi gymnasium rendszabályát dolgozta. Majd 1813 május 9-én főgondnoksággal tiszteltetett meg. Statusunk e legmagasabb állásában hunyt el 1815-ben. Három derék fiat hagyott maga után.

Mind a három tekintélyes jogász. *Sámuel*, ki apja nyomdokába lép, a főkormányzéknel kezdi pályáját a század elején, akkor van szőnyegen a nemzeti színészet megalapítása, a kolozsvári színház építésének uttörő munkája, országos bizottság vette kezébe; mint főkormányzékfi fogalmazót őt nevezték ki és bízták meg a tollvívóséggel, mint fellendülésnek indult nyelvünk s irodalmunk barátját. Erdélyben 1811-től 34-ig nem volt országgyűlés, nem volt alkotmányos országgyűlési választás. Augustinovic 1834-ben ítélőmesterből consulariussá választott, helyébe *Sala Sámuel* léptette-tett. Mit 1839-ben bekövetkezett haláláig töltött be.

Másik két testvére közül: *Mihály* szintén a főkormányzéknel kezdi. Consistoriumainkban 1812-ben kezd megjelenni. Az 1837—38-iki országgyűlés részünkről consiliariussá, a főkormányzék tizenkét

tanácsosa egyikévé választja. 1850-ben mint nőtlen halt el. A másik testvér, *Elek*, Kolozsmegye szolgálatában állt, hol főbiróságig vitte, mi akkor a vicispán előtt, a főispán után következett. Neje, Belényesi leány, családját utódokkal nem gyarapítva halt el 1857-ben.

Kiváló tisztviselők, de azért osztották a nemzet aspirációját, felhozom, hogy a kolozsvári színház országos kirovás, egyesek aláírásából s az akkori nagy családok páholy-megváltásából épült: a 41-ik számú páholyért a Salák fizették le az 1000 frtot. Hogy a harminczes évi szereplésekre világítsunk, mint iskolánk akkor magát kifejezte, a hiducza vezetett. Ott laktak a Salák, a Pákeiek, a Szilveszter, Rediger, Fekete családoknak saját háza; a Salák képviselték a hazafias, de mérsékelt szellemet abban az időben, melyben Szentiványi Mihály, Fejér Márton csak szeretett volna kollegyumunk tanára lenni, s Brassai is csak nehezen törte át magát. Metternich vas keze miatt különben, akkor a liberalismus szárnypróbálgatása csak a főrangukat illette meg.

Csakis Sámuelnek, az ítélőmesternek maradt utóda, Sala *Samu*, ki a forradalom előtt szintén a főkormányshéknél kezdett pályát, szintén szép férfi, rajongással az irodalom iránt. De pályája megszakadt, bizonyos embergyűlölettel szovátai birtokára vonult s ott végezte életét, zárta be családját 1892-ben.

I. Erdély nev. családai 220 l. Ferenczi Zoltán, A kolozsvári színház története 273 l.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Brassai, mint philosophus.

IV.

A materialismus.

A szenvedélyes Hegel-viták elnémultak. Letűntek a philosophiai érdeklődés általános középpontjából. Elhallgatott az egyezményes philosophia is. A hegelianismusnak csak egy-két nagynevű „Nachzügler“-e áll még a küzdőtéren. A böleselkedő világ figyelme, legalább egy kis időre, újabb mozgalom felé irányul. Ez a mozgalom az újabb materialismus. Most már másodszer fejlődik nagy hatalommá. Első ízben Angolországban vert gyökeret Bacon, Locke, Hobbes és Hume hatása alatt, de innen átnyult Franciaországba. Ott még elég józan és tartózkodó. De erőszakos és romboló lesz itt Condillac, Helvetius, La Mettrie és Holbach alatt, kik a legsivárabb és szelentelenebb materialismust hirdetik.

Kant fellépésével itt is új korszakot nyit meg az emberi szellem történetében. A materialismus mindent az érzékelhető anyagra épített, Kant a szellemre. De utódai már a természeti világot is fogalmakból, eszmékből akarják magyarázni. S megkezdődik Hegel, Schelling vezetése mellett egy irány, mely félszáz évig tartó meddő speculatio után egy másik szélsőség, az újabb materialismus karjaiba dobja a világot.

Itt bevált az actio és reactio tana az emberi szellem fejlődésében. Az egyoldalú idealismus ellen az ép oly egyoldalú materialismus most már másodszer lép fel. De még más körülmények is figyelembe veendőek itt. A „nagy forradalom“ s a nyomában következett szabadság utáni törekvések lezajlása után egy gondolatokban és érzelmekben, törekvésekben és aspiratiokban egészen új világ tárul a szemlélő elé. A múlt százévi angol és francia materialismus jobbára elméleti természetű. Századunkban anyagi érdekek és tényezők lépnek előtérbe. S ha e változások kezdetét időponthoz akarnók kötni, az 1830. évet kellene választanunk. Ez időpont a német

költészetben a classicismus és romanticismus végét s az ifjú Németország feltűnésének kezdetét jelzi. *Lange* (*Geschichte des Materialismus*) bizonyára túlzással, de némi igazsággal mondja, hogy a német költészetet az 1830. évvel lezárhatnók s kevés valóban jelentőt nélkülöznénk. Aztán, mióta a Hegel-féle *das Wirkliche ist das Vernünftige* az elmélet teréről az állami élet szolgálatába lépett, bizalmatlanságot keltett, hitelét veszíteni kezdette. Gutzkow, Mundt, Laube eudaemonistikus tanokat hirdetnek s közelebb hozzák azokat az élethez. Egyik nő-társuk azt mondja, hogy vannak igazságok, melyeknek könyökükkel kell maguknak útat törniök. Ilyenek az ifjú Németország hirdette elvek. Étlénkül az ipar és kereskedelem. Szaporodnak az iparos egyletek. Egyesülnek, tömörülnek az anyagi érdekek szolgálatában álló törekvések. Az oktatásügy terén sürgetik a realis irányú intézeteket, nagyítják a régi ellassicus intézetek hibáit. Aztán — mit talán először kellett volna említenem — merészen souverain hatalomként vezető szereppel lépnek fel a természet-tudományok. Liebig felállítja Giessenben az első vegytani laboratóriumot. Humboldt, Müller, Weber, a francia physiologusok új irányokat nyitnak, új módszert hoznak be s útat törnek a physiologia későbbi nagy eredményeihez. Még a theologiában is hat ez a gyakorlati, anyagi, értelmi irány. A tübingai iskola merészen támadja az egyház hagyományait. A korszellem gyakorlati, értelmi. (*Lange* f. i. m.)

Így tömörültek az 50-es évek elején egységes célú munkára azok, a kik a physiologia eredményeire támaszkodva, a régebbi materialismus tanait tudományos alapon rendszerré dolgozták ki. Nem igen tanítanak egyebet, mint a múlt százévi francia anyagelvűek, de azzal büszkélkednek, hogy a mit azok csak állítanak, azt ők a modern természettudományi kutatások alapján igazolni, bizonyítani is tudják. Ez irány szerint az anyag — és csakis az anyag halhatatlan. A természetben az erő szorosan az anyaghoz van kapcsolva s nem egyéb, mint az anyagnak örök időnk óta benne rejlő s attól elválaszthatatlan tulajdonsága. Anyagtól független erőről, minő a lélek, szellem, beszélni üres képzelgés, a theologia és bölcsészet babonája. Az életerő létének hite a múltak sötétségének kísértetei közé tartozik. Nincsenek érzékfölötti erők. A lélek nem a testtől független erő, hanem az agyvelő működése, mely ezzel együtt keletkezik, fejlődik és vesz el. Agyvelő nélkül, vagy mint Moleschott magát kifejezé, „phosphor nélkül nincs gondolat“. Ha az agyvelő elhal, elhal a lélek is, tehát nem halhatatlan. Nincsenek

velünk született eszméink, nincs szabad akarat. Az ember csak annyira szabad, mint a madár a kalitkában.

Ezek az újabb materialismus főbb tételei. Ezeket hirdették Vogt, Moleschott, Czolbe, Büchner stb.

De akadtak épen a természettudósok között olyanok, kik e kor-szellemmel nem voltak megelégedve. Ezek különösen Wagner, a physiologus és Liebig, a chemikus. Ezek s Vogt és Moleschott között az 50-es évek elején egy irodalmi harez tört ki, melyről Lange azt mondja, hogy majdnem ismételte a reformatio nagy vallási vitáinak jeleneteit (*Geschichte des Materialismus*. II. kt. 89. l.). A harez hevesebb kitörésére Wagnernek a természettudósoknak Göttingenben tartott gyűlésén felolvasott értekezése: *Über Menschenschöpfung und Seelensubstanz* adott alkalmat. Az első részben azt igyekszik kimutatni, hogy az emberiségnek egy pártól való származását az exact természettudományok álláspontjáról sem bebizonyítani, sem tagadni nem lehet, tehát a legújabb természettudományi eredmények a bibliai hitet nem érintik. Második része Vogtnak az egyéni halhatatlanságot tagadó egy kijelentése ellen irányul. Általában szétválasztja a tudást és hitet, „hogy a társadalmi rend erkölcsi alapjai teljesen szét ne romboltassanak“. Vogt felveszi az odadobott keztyűt és *Köhlerglaube und Wissenschaft*, Giessen, 1854. művében Wagner felfogását kettős könyvvitelnek tartja s a gúny fegyvereivel harezol ellene. Ebben a könyvében találjuk azt a sokszor idézett mondatot, hogy a gondolatok oly viszonyban állanak az agygyal, mint az epe a májjal és a vizelet a vesével. 1855-ben jelenik meg Büchner híres *Kraft und Stoff*-ja.¹

E vitát legfőbb vonásaiban érintenünk kellett, mert ehhez hasonló s e kérdésekre vonatkozó harezok irodalmunkban is folytak. E harezokra mondja Bánóczy: ² „Németországban a materialismus érthető reactio volt egy félszázad megúnt speculatiója ellen; nálunk philosophiai dilettantismus maradt, mely épen ezért nagyobb hullámokat is vert, mint Kant és Hegel együttvéve, de nyomot nem hagyott“.

Nálunk az 50-es évek második felében csak tanulmányoznak. Napilapok és közlönyök, folyóiratok sűrűn ismertetik az „új irányt“. A *Magyar Sajtó* állandó rovatot szentel külföldi tudományos mozgalmaknak. Mint természetvizsgálókat fölfedezésükért kiemeli, de

¹ E vita részleteit l. Lange, *Geschichte des Materialismus*. II. kt. 63—114 l. és Ueberweg, *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. III. r. II. kt. 227—235. l.

² Emlékbeszéd Greguss Ágost, a m. t. akad. r. tagja felett. 1889.

„generálizáló világbölesekül“ nem ismeri el, mert a kereskedőszerű kétszerkettő négyen túl nem terjed egyoldalúságuk.¹ Brassai itt is az elsők között áll. Irodalmunkban először foglal állást a materialismus ellen egy cikkében (*Az 'exact' tudományok követelése a philosophia tárgyában.*), mely már 1856-ban készen volt,² de később előadandó okok miatt csak 1862-ban jelenhetett meg.³ Nálunk első, ki a materialismus mellett emelt szót, dr. Pólya Jakab egy akadémiai felolvasásával, melyben a lélektan alapjául az idegrendszer, a physiologia tanulmányozását sürgeti.⁴ Második, ki a természettudományok meghonosodására igen hasznos szolgálatokat tett, *Mentovich* Ferencz, a nagynevű marosvásárhelyi professor. 1860-ban megalapítja a *Marosvásárhelyi Füzetek*-et, melynek czélja „hasznos ismereteket terjeszteni, régi előítéleteket és babonákat eloszlatni.“ Meggyőződése, hogy „a természettudományok mezeje az a tér, hol a magyar ész legtöbb eredményt vívhat ki“, mert itt érvényesülhet „a minden sentimentalismustól ment józan belátás“. ⁵ Urabátyja, a régi humaniora-irány híve, képviselője a természettudományok ellenségeinek. Ezeket akarja megnyerni ügyének. Czáfolja a természettudományok ellen felhozott ellenvetéseket. Egyedül a természettudományból lehet teljesen belátni, hogy van egy élő isten. Valódi természetismerő istentagadó nem lehet.⁶ Azonban már a VI. cikkben *Schleiden*-nek egy cikke alapján ezt mondja: „Mindaz, mit erő és szellem külön neveivel szoktunk megjelölni, sajátképen nem egyéb, mint az anyagnak bizonyos tulajdonsága“. „A mai természettudomány a természetfölötti dolgokról való hitet a balítéletek sorába útasítja“. Aztán frivol módon kikel az idealisták ellen, kik ellenségei az anyagnak, de azért nagy barátjai a töltött káposztának és ezelnainak. *Mentovich* azután az *Ország Tükre* hasábjait használja fel az újabb materialismus teljes ismertetésére s az itt megjelent cikkeit újakkal is megtoldva s Brassai, Gyulai, Eötvös, Greguss ellen irányuló polemikus részekkel kiegészítve, 1870-ben *Az új világnézet* (Maros-Vásárhely, 1870. 150 l.) czímen kiadta. *Mentovich* bátor, következetes materialista, de nem saját kutatásai alapján

¹ Magyar Sajtó. 1855. 58. 73. sz.

² Az akadémia igazsága. Kolozsvár. 1862. 33. l.

³ Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. II. kt. 1862.

⁴ Magyar Sajtó. 1858. 5. sz.

⁵ Tanúlságos levelek urambátyámhoz. 6 cikk.

⁶ U. o. II. cikk.

jut elveihez. Könyvének Vogthoz intézett előszavában ezeket mondja: „Az új szellemi mozgalom által szőnyegre hozott kérdéseket elmondom úgy, a mint azokat ön, Moleschott, Büchner s másoktól megértettem s meggyőződésem retortáin lejártattam“. S valóban könyvében a materialismus egész rendszere tiszta, világos, értelmes és élénk előadásban áll ellőttünk.

Irodalmunk legkitűnőbb alakjai kelnek ki e fogyatékos metaphysikájú és gyenge psychológiájú ú. n. világnézet ellen. A köz- és magánéletet, az erkölcsöket, a szépirodalmat féltik hatásától. Ha nem csalódunk, Brassai az irodalmunkban, ki ez elvek kritikai bonczolásában a legmélyebre hatolt. A többiek megelégedtek azzal, hogy szívök vallásos vágyainak és szükségleteinek szolgálatában elemzés és kritika nélkül útasítják vissza a materialismus tanait. Erdélyi János a Petőfi „Ha a föld isten kalapja, hazánk a bokréta rajta“ hasonlatát már e tanok hatásaként fogja föl és kárhoztatja. Brassai a *Critikai Lapok*-ban *A tulós leányát* bírálva Borbála jellemében már e tanok romboló hatását sejtí: „Úgy látszik, hogy a legújabb physiologia tanai már a szépirodalomban is kezdenek visszhangozni s a regényírók ezentúl majd az agy és koponya bonczolásával egészítik ki jellemrajzaikat“. A következő évben „az anyagiság kísérletei, veszélyei és fenyegetései közt“ is hirdeti, reméli, hogy az eszmék megtartják uralmukat.¹

Greguss Ágost, ki Bánóczinak kissé túlzó jellemzése szerint, „újabb történelmünknek Köleseey és Eötvös mellett harmadik önálló philosophusa“,² egész készültségével fordul e téves irány ellen. Akadémiai székfoglalójában, *A materialismus hatásairól* (1859.), és egy későbbi szellemes felolvasásában, *Az egyetlen tudományról*“ (1872.)³ harezol ellene. E harezban — mint Bánóczzi találóan mondja — „több Greguss részéről a lendület, mint az eszme, a meggyőződés, mint az ok s inkább idézetekkel ezáfol, mint fejtegetéssel; de nemes hév jellemzi, az ideálért való lelkesedés és az örök eszményinek belső, átérzett, igaz tisztelete“. És megint: „benne a hit összeolvadt a tudással, a munka az ideállal, a szív a bölcseséggel“. De másfelől Bánóczzi félreismeri a magyar materialista-harez jelentőségét, midőn Greguss második felolvasására vonatkoztatva, így szól: „úgy vélem, hogy e kor jövődő történetírója aligha fog e mozgalomnak

¹ Classicismus és romanticismus.

² Emlékbeszéd Greguss Á. felett. 18. l.

³ Greguss Á. tanulmányai. Pest. 1872 I. kt.

egyebet tudhatni be érdemül, minthogy irodalmunknak e mind maig legkitünőbb népszerűi philosophiai értekezésére alkalmat adott“.

Mi mélyebben keressük e mozgalom jelentőségét. Ha a magyar tudomány e tekintetben nem lehet eredeti és önálló, de legalább tudomást vesz mindenről, mi az elméket foglalkoztatja. Idáig nem igen volt oly hullámvázása az eszméknek, melyet itthon ne éreztünk volna. S ez így van jól, mert legalább nem esünk ki az általános áramlatok sodrából. Ez az igazi jelentősége e mozgalomnak.

Greguss nem száll a dolog mélyére, csak hatásaival foglalkozik a materialismusnak. A materialismus hódított s hódítás nincs pusztítás nélkül. A bölesészet köréből elterjedt már a többi tudományokba s az életbe is. Hódított a tudományokban, művészetekben, különösen a szépirodalomban, a köz- és magánéletbeli szokásokban, erkölcsökben, intézkedésekben, irányokban, életbölesészetben. E rombolásnak akarja útját állani ő.

Eötvöst, a hívő böleset, a természettudományoknak minden újabb eredménye nem atheismusra, hanem a mindenség teremtője előtt alázatos meghódulásra készíti. Ő is aggódva félti a vallás, hit, a társadalmi rend jövőjét. „A vallás tökéletesen pótolhatja a philosophiát, de ez sohasem pótolhatja a vallást“. Teljes meggyőződéssel hirdeti, hogy vallás nélküli társadalom csak szolgálkból állhat. Nem bámul a természetkutatás tévedésein, mert a kezdő mindent bizonyossággal állít vagy tagad s „a természettudomány csakúgy átmegy suhanéz évein, mint mások“. De ha e materialismus „a jövőnek vallása, akkor a jövőnek politikai és társadalmi formáiról kétségünk nem lehet s a legundokabb despotia s a leggyalázatosabb szolgaságnak megyünk elébe“.¹

Brassai már logikája készítése közben foglalkozik e tanokkal. 1856-ban már készen van értekezése (*Az exact tudományok követelesei* stb.), melyet az akadémiához küld be. Csak 1861 közepe felé kerül felolvasásra. Az Értesítőben való közlés előtt kiadják két tagnak meghívására, kik azt az akadémiái dolgozatok között kinyomatásra méltónak nem tartották. Brassai az eljárást nem tartotta törvényesnek, és sérelmét bejelentette 1861 július havában az akadémia kisgyűlésében. Orvoslást nem kapott. Kénytelen volt az ügyet a közönséggel megismertetni s megírta kis füzetét (*Az akadémia igazsága*. Kolozsvár, 1862.), melyben közli a két bírálatot s aljegyzetekben

¹ Eötvös, Gondolatok. Pest. 1864.

észrevételekkel kíséri. Az egyik bíráló szerint az értekezés tartalma korszerű, alakja helyszerűtlen (!); „nem hoz ugyan fel semmi olyast, mit a dologban jártas már másutt nem talált volna, mindamellet, mivel a fölhozottak a kijelelt czél irányához kellőleg vannak idomítva, ezen oldalról a dolgozat méltánylást érdemel“. Másfelől a dolgozat „badarságok összetorlása“; szerzőnek „a bölesészeti pálya nem hívatásköre“; „a bölesészeti tárgy bölesészeti nyomatékos kezeléséhez nem ért“ stb. A másik bíráló szerint: „az értekezés tele van elferdített, alaptalan, a túlságig esigázott állításokkal“; kétségbe vonja „tudományának alaposságát, logikája józanságát“. Az első bíráló szavaiból csakugyan kirí „a rosszúl palástolt ellen-szenv“, a másodikból „az ellenfél ügyvédévé szegődött hamis bíró allegálása“ (Az akadémia igazsága. 45. l.). Nem kapván tért az akadémia Értesítőjében, az Erdélyi Múzeum-Egylet 1862 márcz. 12. ülésén olvasta fel s az Egylet Évkönyveiben tette közzé.

Említettük már, hogy értekezésére közvetlen okot Pólya akadémiai felolvasása adott, ki a lélektan alapjául a physiologiát sürgeti. Ez az irány ma már különösen Wundt munkálkodása folytán győzelemre jutott. Irodalmunkban is Parádi, Pauer igen derék lélektani tankönyvekkel képviselik. Ez irány ellen küzdeni ma már eretnecség számba mehet. Brassai sem útasítja el, csak túlzott követeléseivel áll szembe, mert „a két tudományt tetemes és lényeges faji különbség választja el egymástól“. Így a lélektant az élettant nem iskolázhatja, csak segítségére jó. De Br. nem marad ennél a kérdésnél, hanem általában a philosophia és a többi tudományok közti viszony megállapítására tér át, s e kérdést oly szellemben tárgyalja, mint 40 évvel később positiv philosophiájában. Csakhogy ott a Comte-féle positivizmus ellen küzd, itt az új. n. exact tudományok követelődzései ellen. „Én csak bizonyos tanok túlzott igényeit, jogtalan követeléseit szándéksom visszaútasítani, őket természetes korlátaikra figyeltetni“. Nem vonja kétségbe, hogy az érzelem, gondolat, sőt öntudat anyagi eszközökkel nyilatkozik. De az anyagi tevékenység csak egyik holt elem s „élővé tételére egy másik elútasíthatatlanúl gondoltatja velünk magát“. Ez a másik az *életerő*. Mert chemismussal azokat a jelenségeket, — úgymond — melyeket én az életerőnek is tulajdonítok, teljesen ki nem magyarázhatni. E jelenségek az élő szervezet, az érzet, gondolkodás, öntudat stb. „Odahagyom meggyőződésemet, csak állítsanak elé egy piczike kis moszatkat vagy penészket az ő chemismusokkal“. Aztán az *életerő nem létét* csak

úgy bizonyíthatnák, ha *nem lehetőségét* ki tudnák mutatni. De itt inductio és analogia tehetetlenek s az anyagon kívül valami egyébnek nem létét megbizonyítani nem képesek“. „Akármit tartunk az öntudat, az érzelem, a gondolat emez isteni elemei felől, annyi bizonyos, hogy az nem haladás, nem mozgás, nem oxigén, nem phosphor, nem kéneső, nem tűz, nem fény, nem electricitas, nem magnetismus, nem physikai vonzalom, rugalom vagy tangentialis erő, se chemiai rokonság vagy catalytismus“. Ez az értekezés első, kritikai része. Az állító s Brassai nézeteit tolmácsoló résznek három tétele van:

1. Állítok elé oly valamit, a mely az anyaggal s ennek tudva levő tulajdonságaival minden bizonynyal nem az az egy és így egyéb valami.

2. Mutatok fel oly bizonyos tulajdonságot, a melynek jegyei össze nem férvén az anyag tulajdonságaival, a logika elútasíthatatlan elve szerint más és külön eszmét jelelnek.

3. Hozok fel pl. oly más erőt, a mely az anyag erőivel küzdelemre száll és a melyet emezekkel nem lehet azonosítani.

Ezek az *öntudat*, *szellemi erő* és *akarat*. Amaz „nem szerkesztett tényesor, hanem az énnék oly sajátzerű egyszerű érzése, a mely számtalan tényosornak eleme ugyan, de a melyben elemeket megkülönböztetni nem birunk“. Ám ha a physiologia szerint erő anyag nélkül nem létezhet, akkor az öntudat, mint erő is anyag, „mérhető, latolható, retortába zárható, destillálható, feloldható, lecsapolható, együlhető és felbontható“. A természet világában merő lehetetlenség, hogy egy indító ok *maga magának* gátot vessen; de lehetséges a szellem, az *akarat* világában, mely a természet változhatatlan, örök törvényeivel szembe bír szállani. Pl. egy gondolatra kinyújtom kezemet más tulajdona elsajátítására. Abban a pillanatban egy más gondolat villan át belsőmben s a kéz félútjában megtér, visszahúzódik.

Ime a *Melyik az igazi tudomány?* s *Az igazi positiv philosophia* két alapvető tételét már 1856-ban megtaláljuk!

Azután rendre veszi s kritikailag megrostálja a materialismus főbb tételeit. A mit az anyag és erő lényege s a köztük levő viszonyról mond, azt ugyanílyen lényeggel, de részletesebben kifejtve találjuk egy későbbi értekezésében, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók ülésén M.-Vásárhelyt 1864 aug. 27-én tartott.¹ Moleschott-

¹ Nemcsak az anyag halhatatlan. Kolozsvár. 1865.

nak híres mondataért: „ohne Phosphor kein Gedanke“ logikátlanságot vet szemére, mert hiszen ha valami egy más valaminek szükséges feltétele, annál fogva még nem kimerítő elégséges oka.

Aztán a materialismus hatására tér. A materialisták azzal biztatnak, hogy e tanok utolsó következéseitől nem kell visszariadni, bármik legyenek ezek. „Ezzel a logikából ki akarják küszöbölni a reductio ad absurdumot, másfelől az erkölcsi eszméknek rendszerök-höz szabott új értelmezéseivel az emberiséget fel akarják szabadítani a vallás ígája alól“. A szabad akarat törlésével megszűnik az erkölcsi jó és rossz közötti különbség. Moleschott „alles begreifen heisst alles verzeihen“ elve „nem egyéb, mint az erkölcsi nihilismus mély-séges fenekén tátongó örvény Syreneinek csábító éneke“. Ez elv mellett egy Trajanust és Nerot egyforma szemmel kell tekintenünk. A „Naturnothwendigkeit“-tal a beszámítás kérdése is összeférhetetlen. A természetben és társadalomban csak egy jog létezik, az erősebb joga. Ez tiszta fatalismus, melynek forrása már Hegel „das Wirkliche ist das Vernünftige“ mondatában vígan esőrgedez.

Végül összeállítja a materialista eredoját: „Hiszek az egy anyagban, az örökké való, mindenütt jelenvaló kelmében, az egész világ alkotójában, tiszteletünk egy tárgyában. Hiszek a chemiában, az anyagnak egyetlen egy szülött tudományában, ki fogantaték a Stoffwechselfől, születék az alchymiától, kízzaték Stahlnak alatta, meghala a phlogistonban, feltámadt az oxygénben, és ma ül az ő dicsőségében, tartván kezében a tudományok jogarát és eljövend itélni a philosophusok, az élet és szellem felett. Hiszek a Stoffwechselfben. Hiszem a mozgás örökkévalóságát, hiszem a Kreislauf halhatatlanságát (Moleschott: Kreislauf des Lebens), a tulajdonságot, a 61 elemet, a mindentudó fürkészetet, az erőnek, eszköznek, ezélnak, léleknek semmiségét és a philosophiának tönkre silányítását“.

Ez az első nagyobb értekezése Brassainak a materialismus ellen. 1856-tól kezdve mintegy 30 éven át kérlelhetetlenül harszol ellene s nem mulaszt el egyetlen kínálkozó alkalmat sem, hogy ezzel szemben álláspontját ne érvényesítse. Nagyon ügyetlen és indokolatlan feltevés tehát Mentovich részéről, midőn Brassairól így nyilatkozik:¹ „Csak azért lett oly engesztelhetetlen ellene az újabb materialismusnak, mert a történet úgy hozta magával, hogy dr. Pólya a materialismus mellett emeljen szót az akadémiában s nagyon hihető,

¹ Az új világnézet. 122. l.

mísz szerint, ha ezen jeles tudósunk a materialismus ellen nyilatkozott volna: tisztelt ellenfelünk bombái és röppentyűi az idealismus ellen volnának intézve“.

A 60-as évek elején Brassai és Mentovich között heves polemia fejlődik ki a materialismus fölött, mely mintegy visszhangja a német materialista-hareznek s mely ép úgy, mint ez, nem őrizte meg az irodalmi hangot. Brassai lefordította Liebignek egy felolvasását, melyet az életerő tagadói ellen intézett s megjegyzéseivel kísérve kiadta a *Családi kör* 1861. évfolyamában. Mentovich erre ugyanott czikket közölt, melyben Moleschottnak az életerőt tagadó nézeteit adja elő. Ez volt a harez bevezetése. A küzdő felek minden alkalmat megragadtak egymás csipkedésére. Brassai Szemerével az író és ember kérdéséről folytatott polemijában Mentovichot Moleschott Boswell-jének nevezi, ki tagadja az eszmék létét;¹ Mentovich válaszában Brassait Liebig visszhangjának.² Brassai már 1862. elején egy más tárgyú czikkében³ egy ismeretlen kritikusknak Mentovichra ezélezva gúnyosan mondja: „Ha másunna nem, a *Marosvásárhelyi Füzetek*-ből megtanulhatta *Korunk* színbírálója, hogy az embernek egész erkölcsisége a gyomra állapotától függ“. Mentovich Feuerbachtól kapta tudományát, a kitől ez a hírhedt szálló ige származik: „Was der Mensch isst, das ist er. Ezt Brassai „bifstekes és töltött káposztás elméletnek“ nevezi. Egy ○ jegyű marosvásárhelyi ismeretlen nem késik ezt „ízetlen prikulics-viezez“-nek nevezni.⁴ Brassai sem késik a felelettel. Ha eddig kritikui elvekről folyt a szó, most már mindinkább belehevül kedves tárgyába s az ellenfelével együtt képviselt két irány elveit élénken, szemléletesen állítja szembe: „A töltött káposztás philosophia műnyelve egy külön studium. Nem ok, hanem tény, nem erő, hanem tulajdonság, nem ezélszerúség, hanem kéntelenség, nem gondviselés, hanem fatum, nem szeretet, hanem állati vonzalom, nem gondolat, hanem phosphor, nem kiszámított törvény, hanem az atomok történetes összekoecezanása, nem élet, hanem ammoniák és nem akarat, hanem békóink és bilincseink esókolgatása“.⁵ Valóban a két irány elveinek elég élénk, szemléletes szembeállítás. A marosvásárhelyi ismeretlen hihetetlen durvasággal felel.⁶ Elnevezi

¹ Figyelő. 1861. I. félév. 6. 7. sz.

² U. o. 8. sz.

³ A *Korunk* színbírálójához. Kolozsvári Közlöny. 1862. 19. sz.

⁴ Kísérlet az ítészet mezején. *Korunk*. 1862. 26. sz.

⁵ A kritikus tragédiája. *Korunk*. 1862. 31—35. sz.

⁶ A kritikus komédiája. *Korunk*. 1862. 39. 40. sz.

őt a kritikusok esalhatatlan nagy moguljának, utolérhetetlen grand muftijának, bámulásra méltó Dalai Lámajának, kolozsvári Chimborassonak. Most Mentovich nyíltan beleszól a vitába.¹ Érdekesen jellemző a vita hangja s az a fogalom, melyet Mentovich alkotott magának a philosophiáról. Szerinte a philosophia ugyanis nem egyéb, mint „üres szójátékból összeférezelt sületlenség bábeltornya“. Az élet-erőt védők tábora áll lelkészekből, „kik nem annyira a vallást, mint kepéjüket féltik, az öregebb természettudományi tekintélyek közül azokból, kik denevéri természettel a philosophiában s a természet-tudományokban is otthonosságot affectálván szeretnék, hogy a keeske is jóllakjék s a káposzta is megmaradjon, vagy végre azokból, kikben nincs elegendő bátorság, hogy a tények ezitromhéját egészen kifacsarják“. Azután Brassaihoz fordul: „Ön kétségkívül nagy tudós, de mégis igen kicsiny arra, hogy az új eszmék gördülésben levő hógomolyát feltartóztathassa“. Aztán a szellemi tehetségnek az agyvelő állapotával való összefüggésére hivatkozva mondja róla, hogy „alkonyuló napjaiban gyermekies ezivódásban találja örömét s idejét — a nagy Newtontól kissé eltérőleg — nem imádkozásban, de szidalmazással tölti“. E tan alkalmazása bizony nem igen talált Brassaira. A materialismus ellen irányzott értekezései, módszertana, igazi positiv philosophiája e tanok szerint ma nem lehetnének irodalmunk kincsei.

Brassai feleletében² illemsértést, álczatépést,³ és személyeskedést vet szemére s cikkére és a materialismusra térve mondja: „Hógomolya biz'az s elolvad épen úgy, mint az s az is igaz, hogy míg elolvad, egy rakás ártatlan szívben vallás, erkölcsiség és művészet virágait eltemeti, melyért saját enyészte szintoly kevés kárpótlást nyújt, mint Neronak saját szívébe merült kardja a felkoncezolt és felégetett Rómának . . . Az anyag és ámitó tana igazi virága a *fatalismus*. S ha oda jutnék, igazán agyvelőm apadása következtében, hogy azt elfogadjam, akkor örömeztőbb fogadnám el a Mahomed, mint Molesehott kezéből“. Mentovich feleletében a fatalismus, művészet, köz-erkölcsiség és vallás veszélyeztetésének vádjától védi a materialismust.⁴ Brassai utolsó cikkében⁵ állítja Mentovichről, hogy „az a

¹ Brassai úr igazsága. Korunk. 1862. 41. sz.

² Mentovichhoz Brassai. Korunk. 1862. 43. sz.

³ Brassai eddigi cikkei W. jegy alatt jelentek meg.

⁴ Válasz Brassainak. Korunk. 1862. 51. sz.

⁵ Jellemviselő maszкура. Korunk. 1862. 56. sz.

tan nem saját gondolkodása s vizsgálatai által érlelt meggyőződése s nincs egy mondata se, a mi Moleschottiano — Buehneriana phrasis vagy paraphrasis ne volna. „Én valóban meg vagyok győződve, hogy nem igen késő idő mulva azt az egész hánytorgatott tudós névsort (mert Mentovich nagynevű tudósokra hivatkozott) csak apró részletekig nyomozó bibliographusok száraz cikkeiben, vagy egy jövőendő Guizot vagy Buckle műveltség-történelmeiben az „elme-tévedések“ rovata alatt fogják megelni maradékaink“.

Ezzel bevégződött e szenvedélyes polemia, mert Brassai az 1870. megjelent *Új világnézet* támadásaira nem válaszolt. De Brassai folytatja tovább csatározását a materialismus ellen. Következő nagyobb értekezése, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók X. nagygyűlésén Maros-Vásárhelyt olvasott fel 1864-ben, *Nemcsak az anyag halhatatlan!* (Kolozsvár, 1865.) A mint a czímből is kitetszik, vallja ő is az anyag halhatatlanságát; de látja, hogy az anyag fogalma az ismeretelmélet kritikáját nem állja ki. Az anyag mivoltába sem a látás, sem a tapintás nem nyújt belátást, „úgy hogy végeredményben az anyagrészezske teljességgel nem érzékeink, még csak nem is képzelődésünk, hanem csupán csak gondolatunk tárgya, a melyet sem nem látunk, sem nem tapintunk, hanem létére egyesegyedül észszel következtetünk“. (Id. m. 8. l.) De sem a kifejezés: az anyag halhatatlan, sem tartalma nem elég világos. Csak *elemzés* vezet kellő értésére. Az ‚exact‘ tudományok nélkülözhetetlen eszközei a *mérés* és *fontolás*. Brassai már elemzés folytán oda jut, hogy „mértékkel rendszerint távolságokat, nem testeket mérünk; anyagot sohasem“. Fontolni meg *súlyt* fontolunk, a mi a test *nehézsége* s ez a *vonzó erő* mutatkozása a testben. Tehát „szoros és egyenes következtetéssel csakis azt állíthatnák kísértményük eredményeül, hogy a *nehézség halhatatlan*“. Igaz ugyan, hogy egyenlő súlyúnak lelt két test egyenlő mennyiségű anyagot tartalmaz, de ez nem egyenes és közvetlen tapasztalat, sem önként érthető és világos igazság, hanem „erős gyanú és igen magas fokú valószínűség“. (20. l.) E szerint az erő a közvetlen felfogás tárgya, az anyag a következtetésé. (23. l.)

Az erők ezek: *nehézség, vonzalom, cohaesio, repulsív erő, chemiai rokonság, meleg, villámerő, magnetismus*; de itt a sor nincs bevégezve, mint a materialisták erősítik, hanem folytatják a sort az életerő, gondolkodó erő, akarat. Ez erők mind halhatatlanok, azaz tapasztalat szerint egyikük sem vesz el, egyiküknek is a tudomá-

nyos emberi nyom se kezdetét, se végét nem érte“. E szerint a materialisták állítását: anyagot erő nélkül gondolni se lehet, így módosítja: az anyag *fogalmát*, úgy a mint azt a tapasztaló természetben *eddigelé* megállította, *vonzó és taszító* erők nélkül gondolni nem lehet“. (24. l.) S ez lényeges módosítás, melyben benne van az, hogy az anyag fogalma a természetben fejlődése szerint változásokon mehet át, és hogy vannak a vonzó és taszító, szóval az ú. n. természeti erőkön kívül más erők is. Vallja Brassai is, hogy mozgást erő nélkül gondolni nem lehet s hogy mozgás soha és semmi esetben sem szűnik vagy semmisül meg“. Ennélfogva az erő sem, tehát nemcsak az anyag, hanem az erő is halhatatlan. Tehát az életerő is. „Jusson eszünkbe valahára az ész is — így végzi sorait — azaz az a gondolkodó, tervelő, akaró erő, melynek létéről való meggyőződésnek hiába akartak vermet ásni az anyag kirekesztő egyetemisége által ellenfeleink. Lehet-e józanúl tagadni éltünkre, korunkra s az évek lefolyt ezreire, mind eseményeire tekintve, hogy az az emberi erő, melyet léleknek nevezünk, folytonos kapcsolatban ne volna a természet minden többi nevezett és nem nevezett erejeivel? Hányszor lesz a gondolat tetté s hányszor keletkezik tetteből újra gondolat? Ugyde a mi létezővel viszonyban van, annak magának is létezni kell. Nemcsak, hanem ha egyszer bevittük az erők sorába, fel is kell ruháznunk minden tulajdonságaikkal. Ha hát az erő általában halhatatlan, önként és a legszorosabb logikával következik, hogy a lélek is halhatatlan“. (34. l.) Egy animista „nem bírja sem hinni, sem képzelni, hogy azt a teljes erejében működő erőt, mely egy J. Caesart, egy Turennet, egy XII. Károlyt lelkesített, akár a Brutus töre, akár egy ágyú- vagy puskagolyó megsemmisített, nyom nélkül elényszerített volna, midőn ílyes egy parányon, egy pihét megmozdító erőn sem történik a természetben“. (35. l.)

Két idevágó nagyobb értekezéséről kell még megemlékeznünk. Egyik *Az életerő léte*,¹ melyet az Erdélyi Múzeum-Egylet 1880 márczius 25-én tartott ülésén olvasott fel. Másik, *Melyik az igazi tudomány*,² melyet a Dávid Ferencz Egyletnek 1887 október 30-án tartott ülésén olvasott fel.³ Utóbbi értekezése azért fontos, mert saját philosophiai rendszerét itt foglalja először, habár nagyon röviden össze. Előbbi értekezésének megírására, közvetlenül Török Aurél

¹ Erdélyi Múzeum. 1880. 4. 5. sz.

² Keresztény Magvető. 1887. 6. füz. és Brassai, Nézetek a vallás eszméjéről. Kolozsvár, 1898. (Dávid Ferencz-Egylet kiadványa.)

adott okot, ki egyik múzeum-egyleti felolvasásában merészen neki megy az életerő hypothesisének s ki akarja azt a physiologiából küszöbölni. Brassai szerint is az életerő, a mennyiben állítást foglal magában, csak hypothesis, mint annyi más a természettudományokban. De hát indokolja-e valami e hypothesis? Mert különben nem volna létjogosultsága. A tapasztalat és a tudomány a szervetlen és szerves testeknél egymástól különböző tulajdonságokat észlelt. Amazok egyenemű részekből állanak, külső rárakodás által jönnek létre, az anyagcserét s így a fejlődést egyáltalában nem ismerik; más lényeknek létet nem adhatnak, nem termelnek, nem szaporítnak. Ezek különemű részekből állanak, melyek folytonos tevékenységben vannak; az anyagcsere az élő test életkérdése; ezáltal a szerv megújúl, létet ad más testeknek, szaporodik. Mindezt így tanítja a tapasztalat s az élettan is.

Most jó az okoskodás. Ha az összes természettani törvények sem elégségesek azt a nagy különbséget, mely az élettelen és élő természet között van, megmagyarázni, kénytelenek vagyunk hypothesishez fordulni. Mert azoknak a jelenségeknek, melyek az élő testekben megvannak, de az élettelenekből hiányzanak, okának kell lenni. De az ok keresésében óvatosaknak kell lennünk. Ennek az oknak a tudományoknak megállapított állításaiba, eredményeibe ütköznie nem szabad. Ez az ok vagy az erőknek eddig még fel nem fedezett combinatioja, vagy az életerő. Ez a hypothesis nem jelentőség nélkül való, mert azt mondja ki, hogy „téves és alaptalan az életbuvárlatnak az az állítása, hogy a physikai erők elégségesek az életjelenségek teljes magyarázatára“. Csak akkor veszítené el jelentőségét és jogosultságát, ha a physiologia kimutatná, hogy az életjelenségek s a szervek alkatának előállítására physikai erők elégségesek. De ezt mindeddig még nem tudta kimutatni s ettől „még igen messze vagyunk“.

Másik értekezésében (Melyik az igazi tudomány?) szembeállítja a Vogt-Moleschott-Büchner által képviselt irány legfőbb pontjait saját nézeteivel s azoknak főkép erkölcsi hatásait vázolja erősebb kritika s újabb szempontok nélkül.

Brasai kritikája első értekezésében nem eléggé objectiv, a második e tekintetben már fölötte áll az elsőnek; a harmadik a legáttetszőbb, legvilágosabb és a leghiggadtabb. Greguss tetzetősebb, de nála sok a phrasis. Brassai kevésbé élvezhető; de az is bizonyos, hogy a legmélyebb, legszélesebb körű ismerettel ő harezolt irodalmunkban a materialismus ellen. A többiek csak a levonható, közelebb vagy távolabb fekvő veszélyekre figyeltek és

figyelmeztettek. Brassai az, ki vallásos és erkölcsi nézetei mellett tisztán a tudomány szempontjából tekinti a dolgot s a harezban a materialismus ellen ennek saját fegyvereit használja. E szempontból jut erre az eredményre: „A lélekgyilkoló materialismus alapjában üreges, épületében, követelt rendszerében ellenmondásokkal teljes, következeiseiben a hol nem képtelen, sokszorosan csüggesztő, ferdítő, romboló és veszélylyel fenyegető“.¹ Az anyag mivoltát sem az atomisták, sem a dynamisták nem tudják megmagyarázni. Az „egyedül gondolatunk tárgya, melyre egyes-egyedül észszel következtetünk“. S ha ez úgy van, akkor a materialismus egy, az anyagban nem létező elven, a gondolon, tehát immaterialis elven alapszik s így már alapjában ellenmond magának. Hiszen az atomok érzékileg föl nem foghatók, már pedig a materialismus szerint, a mi érzékeink alá nem esik, nem létezik. Itt a materialismusnak, ha következetes akarna lenni, az atomokat, az alapját tagadnia kellene. E pontnál kellett volna Brassainak hosszasabban időznie. Mert a materialismus a részleteknél, a specialis szaktudományok terén meggyőző erővel hat; de az ismeretelmélet kritikáját nem bírja ki. Pedig Büchnerék azzal dicsekednek, hogy ők mindent meg tudnak magyarázni, még pedig minden mívelt ember előtt érthetően. Büchner szerint még a nyomdafestéket sem érdemli meg az a philosophia, a melyet minden mívelt ember meg nem ért. Az anyag és erőinek fogalmában, akárbogy magyarázzák, mindig fognak valami megfoghatatlanra bukkani. Az ú. n. exact tudományok e pontnál ép oly tehetetlenek, mint az általuk gyűlölt és lenézett bölcsészet. Mert még a természettudósok elméje is itt a megismerés első korlátjánál kénytelen megállani s megelégedni a magyarázatnak csak „surrogatúrával“.² Itt Brassai találkozott Du Bois-Reymond felfogásával. Ha a természettudományok megkülönböztetik a szervetlen testeket a szervesektől, az élettelen természetet az élőttől, akkor — a mint Lange mondja — saját maguk mutatnak útát a materialis világnézet álláspontjának elvetésére s más és magasabb elfoglalására. Hiszen e világnézet a jelenségek ama kiterjedt körének magyarázatára, melyben a szerves élet jelenségei lejátszódnak s melyek lényünknek legnemesebb és legföltettebb érdekeit foglalják magukban, mindeddig képtelennek bizonyult.³ Du Bois-

¹ Az exact tudományok stb.

² Du Bois-Reymond, Über die Grenzen des Naturerkenntens. Lipcse. 1872.

³ Heller Ágost. Visszahatások a materialismus ellen. Budapesti Szemle. 86. kt. 365. l.

Reymond a szervezet előállításánál nem talál komoly nehézséget. A szervezet „egy szerfelett nehéz mechanikai problema, semmi egyéb, tehát magyarázatára mechanikai erőnél egyéb nem szükséges. De talál ám nehézséget a tudat első föllépésénél; ott, hol az élő lény érzéki érzetet fogott föl s a gyönyör és fájdalom érzetét először érezte. Itt van az a áthághatatlan úr, mely most a világot kétszeresen megfoghatatlanná teszi. Az agyvelőnek bármily pontos physiologiai ismerete csak mozgásban levő anyagot mutat, de a legnagyobb illusio azt hinni, hogy ebből szellemi, lelki folyamatok, minő a gondolkodás, akarás, érzés érthetők. Megértünk ebből bizonyos feltételeket, melyek mellett a szellemi élet nyilatkozik; de azt nem, hogyan jó létre e feltételekből maga a szellemi élet. Ez a két határa van a természetismeretnek, melyet a természeti tudományok még oly rohamos haladásuk mellett sem fognak soha átléphetni.

S ha már ez így van, akkor a természeti tudományoknak egyik képzelt főérdeme van megsemmisítve, melyet abban látnak és erősitgetnek, hogy a lelki tevékenységet az anyag functioiban tökéletesen ki tudják magyarázni. Hogy e Du Bois-Reymond s Brassai által is állított hatások nemcsak a természeti ismeretre, hanem általában az emberi ismerő tehetségre vonatkoznak, az a dolog lényegén nem változtat semmit. Az a világnézet, mely az ember e kettős természetét mellőzve, tisztán a természeti tudományokra épül, a „legrosszabb fajta philosophiai egyoldalúságnak (a német Halbheit lefordíthatatlan) nevezhető“.¹

Nem méltán vívott-e Brassai ez egyoldalúsággal?

De mindezek mellett is a materialismusként meg van az a nagy érdeme a bölesészetben, hogy útját állta a phantasticus üres speculationnak s megtanított a való világ adatainak pontosabb kutatására s Brassainak is megmarad az az érdeme, bármint mérlegeljük munkássága eredményeit, hogy annyi méltatlan támadással merészen szembeszállva figyelmeztetett a veszélyekre, órködött nemesebb érdekeink felett. Ma a materialismusként, mint egységes világnézetnek, kevés híve van. Ha az utókor történetírója az emberiség nemesebb, eszményi czéljainak és érdekeinek védelmezőit kutatni fogja, a „legjobb nevek“ mellett említeni fogja Brassaiét is.

¹ Lange, Geschichte des Materialismus. II. kt. 143. l.

Az unitáriusok főtanácsi gyűlése.

(Kolozsvárt oct. 30. 31. és nov. 1. 2.)

I. Ferencz József püspök megnyitó beszéde.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

A mily örömezzések között volt szerencsém a mult évben egyházi főtanácsunkat megnyitni, tekintettel arra a legfelsőbb kéziratra, melyben Urunk Királyunk Ő Felsége egy évvel ezelőtt, éppen ez idő tájt elrendelni méltóztatott, hogy Budapest székesfővárosunkban tíz szobormű állittassék oly férfiak emlékére, kik nemzetünk ezredéves történetében kiváló helyet foglaltak el: ép oly fájdalmas érzések között üdvözlöm most jelen főtanácsunknak egybegyűlt tagjait annak a megmérhetetlen veszteségnek sulya alatt, mely Felséges Asszonyunknak, Erzsébet királynénknak alig másfél hóval ezelőtt törtéut halálával áldott jó királyunkat s vele hazánkat és nemzetünket érte és a kinek most a nemzet készül ugyanesak a fővárosban emléksobrot emelni.

Nem bocsátkozom e nagy csapás mérlegelésébe, mert érzi és érezni fogja annak sulyát minden magyar sziv időtlen időkig. Azoknak az intézkedéseknek a felsorolását is mellőzöm, a melyeket a megdőbbentő halálhir vételével azonnal megtettünk, hogy vallásközönségünknek e sulyos csapás felett mélyen érzett fájdalma egyházunkban külsőleg is kifejezést nyerjen; mert ezeket az intézkedéseket E. K. Tanácsunk évi jelentéséből alkalma lesz a mtgs és főt. Egyházi Főtanácsnak megtudni. De mivel a megrendítő haláleset óta most vagyunk így egybegyűlve, hazafiai érzésemet tagadnám meg, ha elmulasztanám páratlanul nagy és nemes lelkű királynénk emléke előtt ez alkalomból is egész vallásközönségünk nevében meghajolni s halálát megkönyezve, áldani az isteni gondviselést, hogy őt nemzetünknek védangyalul adta míg élt és a ki bizonyára szeretettel tekint le hazánkra és nemzetünkre a szellem országából is, hova angyal-tiszta lelke milliók imájától kísérve elszállt. Oh,

legyen ezért áldott, ezerszer áldott emléke! S népeinek igaz és mély-séges fájó részvétiben találjon enyhét és vigaszt a legjobb és leg-nemesebb királyi sziv!

Mgs és főt. Egyh. Főtanács! A mint a meghívókkal kiküldött tárgysorozatból méltóztattak látni, egyházunkat és iskoláinkat illetőleg nem egy fontos és nagyjelentőségű tárgy fog jelen főtanácsunkon is tárgyalás alá kerülni. A nélkül, hogy ezek közül egyiket a másik fölébe akarnám emelni, legyen szabad mégis két dologra felhivnom becses figyelmeket. Egyik a jövő évre előirányzott költségvetés. Sajnos, hogy az E. K. Tanács ez uttal sem tudta azt fedezetihiány nélkül egybeállítani. Ez a hiány közel 2000 frt. Pedig meg vagyok győződve, hogy a kiadások jóval feljül fogják mulni az előirányzott kiadásokat. Mert a tapasztalat szerint évről-évre mind több olyan kiadásaink merülnek fel, a melyekre egyáltalában nem számítottunk és nem is számíthatunk. Az előirányzott bevétel pedig alig hiszem, hogy megfelelőleg több legyen, tekintettel főleg a gazdasági viszonyokra, a miktől függ jövedelmeinknek egy tekintélyes része. Nem akarok ezzel riadalmat okozni. Mert bizom benne, hogy ha ez időszerint deficzittel is kell küzdenünk, nem fog az kronikus betegséggé válni. De hogy csakugyan ne is váljék azzá, magunknak kell az ellen minden óvintézkedést megtenni. S esupán ezért voltam bátor költségvetésünkre rámutatni. Megvallom, hogy nem szeretném, ha elmaradnánk a világtól. De inkább ezért ne vessenek ki az emberek, mint azért, hogy saját hibáink és gondatlanságunk miatt elbuktunk. Mert az első esetben csak később jutunk a célhoz, de Isten segédelmével eljutunk; a másodikban ellenben megeshetik, hogy többé fel sem tudunk kelni.

A másik, a mire még reá akarok mutatni, az a javaslat, mely egyházunk szervezetének módosítását foglalja magában. Évek óta foglalkozunk már ezzel. De ez nagyon természetes. Mert magában a megszokás valamihöz, felette nehézzé teszi attól megválni. Menynyivel nehezebb e megválás akkor, ha a megszokást az a gondolat is támogathatja, hogy a mi jó volt eddig, ezután is jó lehet. S ki merné tagadni, hogy a mi jelenlegi egyházi szervezetünk nagy idők próbáját kiállotta s így annak módosításával nemesak az a gondolat támadhat lelkünkben, hogy miért ne maradhatna az így továbbra is, hanem az az aggodalom is, hogy vajjon nem telik-e be rajtunk is, hogy a ki a régi gyeput elhánnya, megmaratik a kigyótól; vajjon a vert utat elhagyva, nem fogunk-e eltévedni?

Hát igaz, ez az aggodalom mindnyájunk kebelében felmerülhet s hogy fel is merült, mutatja az, hogy a mint mondtam, már rég óta foglalkozunk e kérdéssel, évről-évre huzva és halasztva a javaslat tárgyalását. De végre is a fejlődés törvénye alól nem vonhatjuk ki magunkat. Az a szervezet, a melylyel ma birunk, ha régi és kipróbált is, nem egyszerre állítottatott meg és szintén magán viseli a különböző idők és szükségletek által igényelt újításokat. Miért zárkóznánk el tehát attól, hogy a jót is a lehetőleg még javítsuk. S csak is ez a czélja egyházi szervetünk iránt készült javaslatnak is. Nem akar ez tabula rasat csinálni. Csupán a mai kor által igényelt képviseleti rendszert kívánja nagyobb mérvben alkalmazni egyházi szervetünkben is. Mert az egész javaslatban alig van egyéb újítás eddigi szervezetünkön, minthogy egyh. főtanácsainkon az egyházkörök nemesak tisztviselőik és egyh. tanácsosaik, hanem választott képviselőik által is részt vegyenek. És én nem kétlem, hogy ennek meg lesz a jó hatása. Mert ne ámitsuk magunkat mgs. és főt. Egyh. Főtanács, de a mi egyházi tanácsosi intézményünk, ha általában nem élte is túl magát s ma is megbecsülhetetlen szerve egyházunknak, a minthogy az új javaslat sem czélozza annak eltörlését, minden esetre némi reformot igényel. Mert tisztelet a kivételeknek, de egyh. tanácsosaink egy nagy része nemhogy valamely szolgálatot igyekezni tenni egyházunknak, de egyáltalában még annak ügyei iránt sem érdeklődik. Vigyük vissza az egyh. tanácsosságot oda, a honnan az kezdetben is kiindult, hogy azzal csak egyházunk ügyei körül tényleg már érdemeket szerzett hitsorsosainkat tiszteljük meg s a javaslatban tervezett képviseleti intézmény behozatalával nyisunk tért ily érdemek szerzésére azoknak, kik szent vallásunk, egyházunk és iskoláink iránt melegen éreznek, azokért tenni és áldozni készek. Az egyh. tanácsosi intézménynek változatlan fenntartása, nézetem szerint, azért is lehetetlen, mert ha mindazokat megválasztjuk egyh. tanácsosoknak, a kik arra az eddigi módon igényt tarthatnak, akkor legfőbb hatóságunk egy oly testületet fog képezni, a mely semmi esetre sem fog arányban állani vallásközönségünk lélekszámával.

Mindezeknél fogva bátor vagyok kérni a mgs. és főt. Egyh. Főtanácsot, hogy méltóztassék a szervezeti javaslatot annyi készület után már letárgyalni, hogy a lehetőleg jövő évi zsinati főtanácsunkat az új szervezet által kívánt módon, annak keretében tarthassuk meg.

Tekintettel arra, hogy ugy részemről, mint az E. K. Tanács részéről teendő évi jelentésekből bőv alkalma lesz a mgs. és főt. Főtanácsnak egyházunk és iskoláink mult évi állapotáról magának meggyőződést szerezni, valamint a tárgyalások folyamán mindnyájunk előtt nyilvánvalókká lesznek a jövő iránti köteleességeink, én nem kívánom ez uttal tovább igénybe venni becses figyelmöket, hanem óhajtva, hogy tanácskozásainknál minden személyes érdeket levetkőzve, vezessen azokban mindnyájunkat egyházunknak hagyományos szeretete és az a kölesönös egyetértés, mely Isten segedelme mellett egyedül biztosítja munkálkodásunknak, törekvéseinknek sikerét.

Jelen főtanácsi gyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

II. Jelentések.

1. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

A midőn 22-ik évi jelentésemet megteendő vagyok, mindenek előtt hálára nyilnak meg ajkaim az isteni gondviselés iránt, mely ez évben is kegyelmesen őrködött anyaszentegyházunk felett. Mert az mint a zsoltáríró oly igazán mondja: „Ha az Ur nem őrizi a várost, hiába vigyáznak az őrizők“. S bizony a mi őrgondunk is hiába való lenne, ha Isten elfordítaná atyai szemeit szeretett Sionunkról. Minden munkánk, minden törekvésünk és igyekezetünk csak általa és vele lesz sikeressé. A jó Istennek köszönhetjük hát egyházunknak ez évben is fennmaradását és előmenetelét.

De vajjon dicsékedhetünk-e előmenetellel is? Ha ezt csak valamely rendkívüli szerencsés eseményben keressük, ilyenre a közelebbi egyh. főtanács óta nem hivatkozhatom. De a mennyiben neimes harezunkat ez évben is megharezoltuk s küzdelmeinkben el nem estünk, a mennyiben egyházunk ügyeinek intézésében s azoknak folyásában, ha talán itt-ott hiányok és fogyatkozások is merültek fel, általában véve fennakadás nem volt, sőt dolgaink a lefolyt évben is a rendes mederben haladtak: azt hiszem, hogy ezt méltán a nyereségszámlára irhatjuk. Ne is várjuk egyházunk haladását és előmenetelét a véletlen szerencsétől, hanem igyekezzünk azt mi magunk előmozdítani szent vallásunk és egyházunk forró szeretete, ezek iránt tartozó köteleességeinknek hiv és lelki-ismeretes teljesítése, hitbuzgóság, tehetségeinkhez mért áldozatkészség által, mert ezek nélkül a legnagyobb szerencse is csak olyan mint a nap, mely hiába árasztja ki sugarait arra a fára, a melyben a nedvkeringés már megszűnt, nem fognak azok azon egyetlen rügyet is fakasztani, egyetlen gyümölcsöt is érlelni.

Szükségesnek tartottam ezt megjegyezni, mert nekem úgy tetszik, hogy mind inkább kezdünk a szerencsére támaszkodni, s attól várni minden szükségünk kipótlását, minden sajtó sebünk enyhítését.

Tény az, hogy az újabb időben áldott emlékű jóttevőink nemeslelkűségéből jelentékeny segély forrásaink nyitak meg és ha b. e. Berde Mózsánk fejedelmi hagyománya talán már rövid idő alatt rendelkezésünkre fog állani, ama segélyforrások igazán nemremélt bőséget fognak nyerni. S lám, nem hogy szükségünk apadnának és a panasz kevesebb lenne, de még több mint volt addig, a mi, ugy szólva, tisztán csak önerőnkre voltunk utalva. S ne higgye senki, hogy ha, a mint mondám, rövid időn b. e. Berde Mózsánk gazdag hagyományának élvezetébe jutunk, ez minden gondtól felment s egyházi életünk minden térein csak a kezünket kell kinyújtani, hogy arassunk s a gyümölcsöket szedegessük. Mert bizony mondom, ha öntevékenységünk megszűnik, ha mi magunk egyházunk és iskoláinkért semmi áldozatot nem tudunk, nem akarunk hozni, szerencsétlenebbek és szegényebbek leszünk hitelődeinknél, sőt még az ők jótéteményeire sem leszünk méltók.

A fennebbiekkel kapcsolatban nem mulaszthatom el hivatkozni a lelkészi államsegélyre, a melyet Dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr a f. évre 13,5000 frt.-ban méltóztatott egyházunk számára kiutalni, tehát 2250 frttal többet, mint a múlt évben. A jövő évben pedig kezdetét veszi a lelkészi fizetéseknek 600 frtra, illetve 800 frtra kiegészítése a vonatkozó törvény értelmében. De csak kezdetét veszi, mert a fizetéseknek 600 frtra emelése is csak 3 év s folytatólag 800 frtra emelése azután még 6 év alatt fog megtörténni. És a mikor ez tényleg meg is fog történni, kérdem, elég lesz-e arra, hogy ifjaink a lelkészi állásért versenyre kelljenek, ha egyfelől nem fogja őket is maga az eszme lelkesíteni, mint lelkesítette a múltban lelkészeinket a legnagyobb szegénységben is; másfelől az egyháztagek is azt gondolják, hogy miután lelkészeinket már az állam is gondjába vette; az ők kötelezettségök és tartozásaik azok s általában egyházunk iránt megszűnt. Ismét oda jutottunk tehát, hogy örvendhetünk ugyan a kedvezőbb viszonyoknak, a melyek közé jutottunk; de ha a bennünk levő erőforrásokat nem gondoljuk, ha mindent másoktól várunk, ha kiki közöttünk nem éri azt, hogy soha sem szűnik meg igaznak lenni Jézus ama mondása: nemesak kenyérrel él az ember, hanem istennek minden igéjével; szóval, ha mi nem fogjuk ápolni magunkban buzgó hitelődeink szellemét, legyen bármily nagy a külső segély, nem fogunk sokra menni sem a magunk jóllétének, sem egyházunk felvirágoztatásának vágyában és reményében.

Helyén látom itt még megemlíteni, hogy főiskolánk újra építése, jobban mondva egy új főiskola építése ügyében, az E. K. Tanács a Mélt. és Főt. Egyh. főtanácstól nyert megbízatásához képest, a tervet elkészítettvén s a költségekre nézve a számítást is hozzávetőleg megtétetvén, miután új főiskolánk körülbelől 500,000 frt. befektetést igényel, a minek fedezésére évi 5000 frtot sehonnan kihozni, kiszámítani nem tudtunk, azzal a kéréssel fordultunk a nméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszter urhoz, hogy méltóztassék évi 5000 frt

egyházi államsegélyünket 10,000 frtra felemelni, hogy ily módon egy új főiskola építésével magunk elébe tűzött célt valahogy már elérhessük. E kérést f. évi febr. 28-án mélt. Dániel Gábor főgondnok ur és az én vezetésem alatt egy küldöttség terjesztette a Miniszter ur ő nagyméltósága elibe, mely küldöttségnek tagjai voltak Kolozsvárról Kozma Ferencz és Fekete Gábor isk. felügyelő gondnokok, Boros Sándor igazgató-tanár, Pákei Lajos tervrajz készítő mérnök; Budapestről Bedő Albert, ifj. Daniel Gábor, Gál Miklós, Kozma Gyula, Mikó Miklós, Perczel Ferencz, Sebes Pál és Székely Ferencz afiai. És a Miniszter ur, a ki megelőzőleg ugyanesak főiskolánk építésére 120,000 frt segélyt kilátásba helyezett, e kérésünket is meghallgatta s újabb jelét adván ezzel is vallásközönségünk iránti jó indulatának, értesülésem szerint a jövő 1899 évi költségvetésben egyházunk részére az évi segélyt tényleg fel is emelte a kért 10,000 frtra. Nem kétlem, hogy az országgyűlés is megfogja szavazni s ily módon most már komolyan kozzá kell látnunk az új főiskola felépítéséhez. Csak azt jegyzem meg itt is, hogy ez ügynél sem lehet számitáson kívül hagyni saját áldozatkészségünket se és szeretem hinni, hogy a tovább már nem odázható főiskola felépítése terheinek hordozásában minden unitárius ember készséggel részt fog venni.

A mi már szorosabb értelemben vett évi jelentésemet illeti:

1. Belső emberek változása a múlt évi egyh. főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Simó János, s.-köröspataki l. Tordára, Deák Miklós, úrmösi l. Tordátfalvára, Ozsváth Gábor, hévizi l. Úrmösre, Péter Sándor, m.-szt.-benedeki l. Bözöd-Ujfaluba, Nagy Lajos h.-mezővásárhelyi s.-lelkész Sepsiköröspatákra, Kiss Aladár, datki l. Hévizre, Nagy Béla, lelkész-jelölt B.-Szt.-Miklósrá, Úrmösy Károly, segéd-lelkész Jánosfalvára, Kelemen György, lelkész-jelölt Datkra; továbbá Lőfi Ödön, l.-jelölt Nagy-Ajtára l. helyettesnek, Katona Mihály, volt kántor-tanító Sárdra lelkészt helyettesítő levitának.

b) Kántortanítóknak: Jánosi Pál, t.-jelölt Szindre, Beke Mózes, gagyai közs. tanító Medesérre; továbbá Biró Domokos, medeséri közs. tanító Korondra, ifj. Kis Jakab, derzsi közs. tanító ugyanoda kántoroknak a községekkel fennálló szerződésnek értelmében, végre Péterfi Vilma okleveles ovónő Ravába ideiglenes minőségben r. tanítónőnek.

c) Elhunytak: Gálfalvi Sámuel sárdi, Kriza Sándor n.-ajtai, Darkó Sándor jánosfalvi, Máté Sándor városfalvi rendes, Gyöngyösi Dénes nyug. l., Siménfalvi Sándor nyug. l. és Zoltán Miklós szintén nyug. kántor-tanító afiai.

d) Ürességben vannak: a városfalvi, bordosi, iklandi, szőkefalvi, szt.-benedeki és b.-köröspataki lelkészi; a s.-szt.-györgyi és s.-szt.-királyi kántori állomások. Kapcsolatban megjegyzem, hogy lelkészjelölt rendelkezés alatt csak 2 van. Ezek közül is egyik Simonfi Márton, Oxfordba lett kiküldve. A lelkész-növendékek száma szintén nem több 6-nál. És így az ürességben levő állomások közelebről még nem lesznek betölthetők.

2. Az anyakönyv és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1897-ben

A) Kereszteltetett: a) fiú	1098
b) leány	996
együtt	2094

Több 15-tel mint 1896-ban. Ezekből házasságon kívül született 190.

B) Konfirmáltatott: a) fiú	493
b) leány	533
együtt	1026

Kevesebb 126-al mint 1896-ban.

C) Összeeskettetett: a) tisztán unitárius házaspár	287
b) vegyes vallású	132
együtt	419 pár.

Kevesebb 79 párral mint 1896-ban.

D) Eltemetett: a) a férfi nemből	789
b) a nőnemből	775
együtt	1564

Kevesebb 123-al mint 1896-ban.

E) Átállott egyházunkba	286
Kilépett egyházunkból	127

E szerint 159-el többen jöttek egyházunkba, mint a mennyien abból kiléptek. De a kiléptek közül sem lett egy is felekezetenélkülivé.

F') A lélekszám 1897 év végén volt	67,990
1896 " " "	67,696

Mutatkozik évi szaporodás 294.

Tekintettel azonban a születettek és meghaltak közötti különbségekre, mely az előbbieket javára 530-at tesz ki, és ehhez hozzá adva az átállásoknál mutatkozó javunkra eső többletet 159-et, évi gyarapodásnak 689-et kellene kitenni. E különbség valószínűleg onnan van, mert szétszórt hiteinket lelkészeink nem tudják számon tartani.

A kereszteltetéseket, a házastársaknak egyházilag is egybeadását illetően a kimutatások szerint nagyobb aggodalomra ugyan nincs ok, de azért nem mulaszthatom el ismételtten felhívni lelkész afiai figyelmét ez irányban, hogy legyenek hív őrállói a gondjaikra bízott gyülekezeteknek, mert a napok, bizony gonoszak és a kísértés sokféle.

3. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek a vonatkozó számadások szerint 1897-ben bevettek 27496 frt 20 krt, kiadtak 25525 frt 53 krt és így a pénztári maradék volt év végén 1813 frt 62 kr. Az 1898 évre áthozott pénzállagok pedig 161,249 frt 83 kr a mi 3502 frt 77 krral kevesebb a megelőzőt évinél. De ez az apadás csak látszólagos és onnan származik, mert a múlt évben

a polgárdii egyházközség pénzvagyon állagába az ingatlanok értéke ir beszámíttatott volt, a mi a 8000 frtot meghaladja. Következöleg ha ebből leütjük a 3502 frt 77 kr mutatkozó apadást, még 2739 frt 71 kr a pénzállag gyarapodása. A teher ezeken az egyházközségeken 16580 frt kevesebb 33 frt 71 krral, mint a megelőző évben.

Személyesen meglátogattam, illetöleg püspöki vizsgálatot tartottam a mult év december havában a tordai, f. évi junius hóban toroczkói, juliában abrudbányai és verespataki egyházközségeinkben. Örömmel jelenthetem, hogy e kiszállásaimban nemesak saját egyházunk hívei, hanem a más vallásuak, valamint a polgári hatóságok részéről is mindenütt a legnagyobb szivességgel fogadtattam. Sőt utközben is nem egy kedves meglepetésben részesültem. A többek között abrudbányai utamban Gyulafehérvárt, e városban és környékén élő híveink közül többen összegyűlve váraoztak rám, a kiknek élén Csiky László. kir. ügyész afia a legmelegebben üdvözölt, a mi annál jobban esett, mert bizonyosságul szolgált annak, hogy így szétszortan, minden egyházközségünkötől távol élő híveink kebelében is megvan és elevenen lüktet az együvé tartozás érzése, hogy az igaz unitárius unitáriusnak marad, ha talán évek hosszu során át nincs is alkalma hitsorsosaiival egy templomban imádkozni. Általában, nem is azért említettem meg ezeket, mintha a személyemet ért megtiszteltetésből magamnak oltárt kívánnék emelni, hanem csak azért, hogy megnyugtatásunkra szolgáljon mindnyájunknak az, hogy Istennek hála a kor anyagias iránya mellett is híveinkben az egyházas szellem nem szünt meg munkálni s ha a vallásos érzést gyakran el is nyomják a mindennapi élet gondjai és terhei, csak egy kis szikra kell és az ismét lobbot vet és hevit.

A mi a vizsgálatok eredményét illeti, annak részletezésére itt nem terjeszkedem ki, mert akkor ismételnem kellene mindent, a mi a vonatkozó jegyzökönyvekben már meg van írva. Csak azt említem még meg, hogy a tordai vizsgálat alkalmával személyesen iktattam be Albert János, 52 évi hiv és soha el nem évülő szolgálatai után nyugalomba vonult lelkész afia helyébe Simó János ujonnan kinevezett lelkészünket. Az abrudbányai vizsgálat alkalmával pedig egyidejűleg ottani templomunk fennállásának 100-dik évfordulóját lélekemelően ünnepeltük meg. Ez ünnepélyre többen felkisérték nemesak Kolozsvárról, hanem a vidékekről is. Név szerint Szentiványi Gyula, kolozs-doboka körü felügyelő-gondnok, Boros György tanár, Mózes András, Simó János, Józán Miklós, Gvidó Béla lelkész, illetve esperes, Albert Dénes, Albert János, Konez Gyula egyh. tanácsos, Pap László, Gál Lajos, Szigeti István, Gálfi János, Veress József afia stb. Nagyon sajnálom, hogy br. Petricsevich-Horváth Kálmán főgondnok ur ő méltóságát, ki szintén feljönni szándékozott Abrudbányára, e szándékában nagynénjének özv. gróf Kornis Zsigmondnének szül. br. Györfi Bertának ez időtájt történt halála megakadályozta. A boldogult özvegy grófné évek óta már távol tőlünk Debreczenben lakott, de itt is ismételhetem azt, hogy az igazi unitárius unitáriusnak marad,

ha nincs is alkalmam unitárius templomban imádkozni. Mert az özvegy grófné is mindvégig hű maradt az ősei vallásához. A család felkérésére temetésénél is én végeztem az egyházi szertartást Debreczenben. A mit megemlíteni azért sem mulaszthattam el, mert ez alkalmul szolgált nekem is arra, hogy a főgondnok urral néhai Szabó József afia által Debreczenben vallásközönségünknek hagyott házastelket személyesen is megtekinthessük. Sajnálom, hogy a tanyára az idő rövidsége miatt nem mehettünk el.

4. A báró Baldácsy-alapítvány meghatalmazottjainak f. évi jun. 9-én Budapesten tartott közgyűlésén meghatalmazott társammal Bedő Albert afiával együtt ez évben is részt vettem. E közgyűlés mindenekelőtt gr. Tisza Lajos ur ó nagyméltóságának, az igazgatóság több éven át volt elnökének haláláról a súlyos veszteség felett érzett fájdalommal megemlékezvén, a megboldogultnak az alapítvány ügyei körül szerzett dus érdemei iránt háláját jegyzőkönyvében is kifejezte. Helyébe pedig Tisza Kálmán ur ó nagyméltóságát választotta meg egyhangulag az igazgatóság elnökének. Az egyházkerületnek ez évre is 3500 forintban szavaztatott meg az osztalék. De ebből most 3000 forint a rendes és 500 forint a rendkívüli osztalék. A mi azt teszi, hogy a 3000 forintot most már állandó osztaléknak tekinthetik az egyházkerületek. A rendkívüli osztalék összege lehet több is, kevesebb is évenként az évi jövedelemhez képest. Reméljük, hogy több lesz. Legyen ez uttal is áldva tőlünk mindnyájunktól a nagy alapító emléke!

5. A Dávid Ferencz-alap kezelésében álló részének állása f. évi július 1-én készpénzben takarékpénztárba helyezve 3258 forint 28 krajczár, kölesönökben 1600 forint, együtt 4858 forint 28 krajczár a mi készpénztárba 1879-ben beadott 11519 forinttal 16407 forint 28 krajczár tesz. Már is jelentékeny összeg. Mert bár ez idő szerint alig gyarapszik egyébbel, mint az évenként felhasznált 600 forinton feljül maradó kamattal, remélem, hogy a megfelelő kezeléssel ez alapítvány is egykor gazdag segély forrása lesz egyházunknak. S valóban, nem tudom elrejtteni örömmet, hogy annak megteremtése iránti gondolat annak idejében lelkemben megfogalmazott és ily szép siker koszorúzta meg. Az ezredéves alapra nézve — sajnos — e sikerrel eddig legalább nem dicsekedhetem. Ugy látszik, hogy ez alapítvány iránt nem tudok oly figyelmet ébresztetni, a mit megérdemelne. A közelebbi főtanács óta, tehát egy egész év alatt mindössze csak 22-en emlékeztek meg az alapítványról. S a mi igen jellemző, ezek közül többen olyanok, a kik már másodszer adakoztak, Mintha ezeknek a szíve dobogna azokért is, a kik még egyáltalában nem jelentek meg áldozataikkal ez oltárnál. Tudom én azt jól, hogy napjainkban annyira igénybe van véve minden ember mindenfelől ilyenmü felhívásokkal, hogy egyiket vagy másikat a legjobb akarat mellett is kénytelen figyelmen kívül hagyni. De azt gondolom mégis, hogy ha szemünk előtt tartjuk az apostol intését: „Mindenekkel jót tegyetek kiváltképen a mi hitünknek eselégeivel“, épen egyházunkról nem lehet és nem szabad megfeledkezni. Ennélfogva bár a múlt évi főtanácson is feljajdultam

volt ez alap iránt mutatkozó közöny miatt, nem mondok le a reményről, hogy e gondolatom sem született halva. Az ezredéves alap mai állása különben 1987 frt 90 kr.

6. Angol és amerikai testvéreinkkel igyekeztem levelezések által a testvéri viszonyt ez évben is ápolni. Es az részökről is viszonzotatik. Sajnos azonban, hogy az amerikaiak, budapesti egyházközségünknek eddig adott évi segélyt, melyet megelőzőleg már leszállítottak volt, most már teljesen beszüntették. Ellenben angol testvéreink ez évre is küldöttek 50 font sterlinget. E mellett Oxfordba újonnan kiküldött papjelöltünket is a szokott módon segítéyzik. Nem különben a Channing-House School igazgatónője, Miss Sharpe a legnagyobb örömmel fogadta, hogy Kovács János tanár fia leánya, Kovács Irén még egy iskolai évre az intézetben, Londonban maradni magát elhatározta. Vajh! az összeköttetést ez uton is fentarthatnók angol testvéreinkkel. A hitbuzgó igazgatónő részéről ebben nem is lesz fennakadás. Csak mi is találhatnánk erre időről-időre vállalkozó szülőket és alkalmas leányokat.

7. Végül még csak sorainkban szenvedett veszteségekről kívánok megemlékezni. A közelebbi főtanács óta elhunyt belső embereinken kívül, a kikiről a belső emberek változása rendjén kegyelettel már megemlékeztem, egyházi tanácsosaink közül elhunytak Simén Elek, Filep István, Csiki Elek, Ozsváth Márton és Kénosi Sándor József fiait. Ezek közül Filep István, mint huzamos ideig közpénztárnok s haláláig kolozsvári egyházközségünk gondnoka is buzgóságának és vallásközönségünk közügyei iránt tevékenységének nem egy maradandó emlékét hagyta fenn; Kénosi Sándor József pedig mint dévai l-egyházunk megalapításának egyik lelkes tagja és annak szintén haláláig buzgó gondnoka szintén ama jobbak és kevesebbek közé tartozott, a kiket életökben a köztisztelet, halálukban a fájó részvét méltán környez. Nyugodjanak esendesen!

Ezzel bezárva jelentésemet, tisztelettel kérem annak tudásul vételét és elfogadását.

2. Közigazgatási jelentés.

Méltóságos és Főt. Egyházi Főtanács!

Bár némileg heggedez már a magyar nemzet szíven oly kegyetlen erőszakkal éjtett seb, mégis lehetetlen úgy kezdeni meg az elmúlt évről szóló jelentésünket, hogy legelőször is ne oda mutassunk arra a törsszurásra, mely mindnyájunkat szíven talált. Hőn szeretett királyasszonyunk halála lesújtólag hatott ugy E. K. Tanácsunkra, mint egyházunk egyetemének minden egyes tagjára. Mi nemesak hogy a szeplőtlen tiszta jellemű nőt, a nemzet védangyalát sirattuk, hanem a kigunyolt erkölesöt és a megszegyenített vallást is. Miat a vallás és erköles melegágyának, az egyháznak töprengve kellene körültkinteni és saját jövője fölött aggódní, ha nem látná, hogy valamint a természetí, ugy az erkölesi világnak is vannak

szörnyszülöttei, melyeknek élete pillanatnyi, működésük ellenkezik minden természeti és erkölcsi szabályllyal, miért irányadónak venni nem lehet. Ilyennek kellett tekintenünk felséges Királyunk halálát, s míg egyfelől a kétségbeesés környezett minden magyar szívet, másfelől a kegyelet és hála vallásos érzelmeit igyekezett kifejezésre juttatni. E. K. Tanácsunk éppen rendes ülésre volt összegyűlve, midőn a hír szomorú valóságáról meggyőződve a főt. püspök ur, jelentést tett a katasztrófáról. E. K. Tanácsunk jegyzőkönyvileg fejezte ki mély fájalmát és szeretve féltett királyunk Ó Felségéhez részvét iratot küldött megfelelő diszes kiállításban a vallásközönség nevében.

Ugyanakkor intézkedtünk, hogy a temetés ideje alatt összes egyházainkban szóljanak a harangok s a következő vasárnap gyászigesztentisztelet tartassék. Meg van győződve E. K. Tanácsunk, hogy lelkéseink és gyülekezeteink a leghivebben teljesítették ezt a szomorú kötelességet. Kolozsvárt a templomban, a főiskolában és a leányiskolában is megható, szép gyászünnepélyek tartattak.

Egyházunk kebelében is éreztük a halál kegyetlen sújtolását. Udvarhelykőri esperesünk, Darkó Sándor afia rövid ideig tartó betegségben váratlanul elhunyt márczius hó 20-án Jánosfalván. E. K. Tanácsunk részvétét jegyzőkönyvében kifejezte és az esperesi teendőök végzésével megbizta Kisgyörgy Sándor köri jegyző afiát.

Filep István volt közpénztárnok és b. e. nyugd. bizottsági elnök afia, egyházunknak mindig buzgó tagja, elhunyt mindnyájunk fájalmára Korpádon. Ezzel kapcsolatban megemlítjük, hogy E. K. Tanácsunk a néhai Filep István hagyatékában hátramaradt irományokat az örökössel egyetérőleg megnézte és a megtalált számos okmányt átvette. Ezek között volt a várfalvi egyházköztség tulajdonát tevő 30 ftos kötvény is, melyet néhai Barla Benjámin ajánlékozott volt az egyházközségnek. A kötvény értékesítése iránt a lépéseket megtettük.

E. K. Tanácsunknak a magas kormánylyal folytatott érintkezése minden irányban szívélyes volt. Ujabb időben tapasztalta E. K. Tanácsunk, hogy egyházunk a hivatalos kimutatásokban a görögkeleti egyházak után soroztatik, holott a törvényes gyakorlat az volt eddig, hogy mindig a két protestáns felekezet után soroztatott. Megkértük ő Nagyméltóságát, hogy a történelmi sorrendet visszaállítani kegyeskedjék.

A protestáns testvéregyházak figyelmét tapasztaltuk abban, hogy évi közgyűléseik jegyzőkönyveit a mult évről is megküldötték.

Egyházköreinkben az ügyek intézése minden tekintetben gyors, pontos és szakszerű volt. Esperes afiainak egyetemlegesen elismerését nyilvánítja E. K. Tanácsunk.

Örömmel hozzuk a mélt. és főt. Egyh. Főtanács tudomására, hogy a Király Ó Felsége Albert János tordai lelkész afiát a közügyek terén szerzett érdemei elismerésül a koronás arany érdemkeresztel legkegyelmesebben kitüntette.

Kegyeletes kötelességének ismerte E. K. Tanácsunk fölhívni esperes aifait arra, hogy egyházunk belső emberei és más jelesei sirját az esperesi vizsgálat alkalmával vizsgálják meg és gondozásukról intézkedjenek.

B. e. dr. Brassai Sámuel sirját E. K. Tanácsunk gondozás alá vette, azt megfelelően fölhantoltatta.

A ladamosi birtokon levő házat emléktáblával jelöltettük meg a b. e. nagy alapító, Augustinovies Pál iránti kegyeletből.

Esperes aifainak az esperesi vizsgálatokon nyílik kiváló alkalmuk egyházközségeink belélete megtekintésére és helyes, jó irányba vezetésére. Örömmel győződünk meg a vonatkozó jegyzőkönyvekből, hogy ezen a téren lelkes buzgósággal jártak el. Lelkészeink és hiveink buzgóságáról és áldozatkészségéről is általában kedvező tudósításokat kaptunk.

A határtagosításban a f. évben is több egyházközségünk volt érdekelve. Intézkedtünk, hogy egyházközségeinknek képviselői legyenek. A birtoktagosításnál több ízben fordult elő olyan eset, hogy a korábbi időben vásárolt vagy ajándékozott birtok nem volt egyházközségünk nevére telekkönyvezve s a miatt nem vétetett tulajdonának és a tagosításból kihagyatott. Hasonló esetek kikerüléséért esperesi uton figyelmeztettük egyházközségeinket, hogy vegyék számba a birtokaik telekkönyvét és azonnal intézkedjenek.

A vallásközönség tulajdonát tevő ladamosi birtokon a telekkönyvi átalakítás, a bágyoni birtokon az érdemleges tárgyalás megtörtént, de a birtokba adás még nem; a bányabükki és a p.-szentmiklósi birtoktagosításnál a becslés megtörtént és a reclamatio elintéztetett.

Az ingók és ingatlanoknak egyenérték bevallása iránt ugy az egyházközségekben, mint a vallásközönség vagyonaiban intézkedtünk.

A kepe-fizetés hiányosságáról csaknem általános volt a panasz mindenik egyházkörben. Ennek főleg a mult évek rossz terméseiben keresendő magyarázata.

A püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek administrációját illetőleg kérdés állván elő, E. K. Tanácsunk kimondotta, hogy a püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek az illető körü esperes hatósága alá tartoznak és közigazgatási ügyekben az esperes utján járnak el.

A lelkészfizetés rendezésére vonatkozó törvényjavaslat tárgyalását megelőzőleg E. K. Tanácsunk föliratot intézett vallás- és közokt. minister ő nagyméltóságához, melyben egy pár észrevételnek figyelembe vételét kérte. A törvényjavaslat alapján meghozatott és szentesített a törvény s ma már folynak az előkészületek az eddigi fizetések összeiratására.

E. K. Tanácsunk ebben a rendkívül fontos ügyben megtette az előkészületeket. Kiküldötte a bevallási rovatos íveket és azok már készen is vannak, de mivel vallás- és közoktatásügyi minister ő nagyméltósága időközben hasonló kérdő ivminták kibocsátása

iránti szándékáról értesítette E. K. Tanácsunkat, az ügyet függőben hagytuk és várjuk minister ur ő nagyméltóságának intézkedését. Ebben a fontos ügyben a legnagyobb körültekintéssel és pontossággal kell eljárniuk.

A f. évre adott lelkészi államsegély fölhasználására nézve a minister ur ő nagyméltóságának megtettük a javaslatot és miután az elfogadtatott, a segélyt kiosztottuk.

Rédiger Géza szabédi lelkész afa indítványt nyújtott be az iránt, hogy a lelkészjelöltek és papjelöltek küldessenek ki a nyári szünetidőre egyik vagy másik lelkész afaához a gyakorlati lelkészkezelés terén tapasztalat szerzésre. E. K. Tanácsunk az indítvány üdvös voltát elismerte, de mivel a javasolt utiköltség hordozására semmi alap ninesen, azt nem fogadta el, különben is ugy Kolozsvárt, mint a legatiókban van alkalmuk gyakorlatra.

Fegyelmi ügy E. K. Tanácsunk előtt esupán egy fordult elő, a mely a fegyelmi bíróság útján szabályszerűen letárgyaltatván, az illető hibásnak nyilvánított.

Peres ügyek. A taresafalvi egyházközségnek a Murát havas érdekében folytatott perében, — melynek állásáról a korábbi jelentéseinkben is volt említés — szerencsés haladás történt, a mennyiben jogügyész afa jelentése szerint a felperesek Pálfi Dénes és társainak a fayzásai, legeltetési és makkoltatási szolgálmi jognak kiigazítás útján nyilvánkönyvileg bekebelezését kérték. Ugy az első, mint a másodfoku bíróság felpereseket elutasította és az utóbbi 120 frt 95 kr-ra mérsékelt perköltségben elmarasztalta. Felperesek főbbezése alapján az ügy jelenleg a m. kir. Curia előtt áll.

A per folyása közben mult év végén felperesek peren kívüli egyezség iránt kísérletet tévén, E. K. Tanácsunk az ajánlatot figyelembe vette és hogy az egyház keblében már régóta dúló egyenetlenségek szünjenek meg, fölhatalmazta és utasította az egyházközséget, hogy a felperesekkel szemben megállított perköltségről mondjon le, ha a pertől föltétlenül elállanak és az egyházközség tulajdon jogát elismerik. Miután erre az egyházközség nem volt hajlandó, fölhatósági jogánál fogva fölhatalmazta és utasította (190.) jogügyész afaát a béke megkötésére.

Az egyházközségnek Pálfi Dénes és társai ellen a havasra bekebelezett szolgálmi jog törlése iránt indított perben is békére utasította E. K. Tanács az egyházközséget.

A néhai b. e. Raffai Károly hagyatéka ügyében a tanuk és szakértők kihallgattak. A per ítélet alatt áll.

A bágyoni birtok bérlői nem fizetvén meg a haszonbérletet, E. K. Tanács beperesítésüket elrendelte.

A néhai Daniel Elek alapítványába grf. Béldi Ákos és Kálmán urak fizettek 150 frtot.

A derzsi egyházközség még 1883-ban vásárolt volt egy birtokot több egyháztaggal, mint vásárló társakkal közösen. A vásárló társak a maguk birtokrészét a raja levő betáblázott teherrel vették

meg. E. K. Tanácsunk az egyházközségnek csak azzal a föltétellel engedte meg a vásárlást, ha a kötelekből teljesen kioldatik. Számos izben tett sürgetésére az a megnyugtató jelentés érkezett, hogy az egyház vagyonát veszély nem fenyegeti. A kényszerhelyzetnek engedve, az egyházközség békéje érdekében fölhatalmazást adott E. K. Tanácsunk 323 frt 64 krral a kamathátralék törlesztésének hozzájárulására.

A kereszturni iskolát illető br. Orbán-féle hagyaték még mindig nincs elintézve. Folyamatban van. Megbizott ügyvédünk jelentése szerint a zárgondnoki számadások pontosan beadatnak.

Ugyancsak a kereszturni iskolát illető néhai Elekes József 25 darab 50-50 frtos takarékpénztári részvénye ügyében mult évi jelentésünk kiegészítésül jelentjük, hogy a végrendelet érvényesnek elismertetett, a hagyomány birtokba vétetett és a kereszturni iskolánál letétbe helyeztetett; E. K. Tanácsunk elrendelte, hogy az illetmény az özvegynek pontosan adassék ki.

Kisebb jelentőségű magán panasz tétetett a bölöni egyházközségből a gondnokválasztás, Ürmösről a kepekirovás, T.-Szent-Györgyről erdő eladás miatt. A két utóbbi elintéztetett, az első még folyamatban van. A maros-szt.-benedeki és s.-köröspataki egyházközségek és volt lelkészük között a kepeelszámolás miatt némi differencia adta elé magát. E. K. Tanácsunk az első ügyben még nem határozott, a s.-köröspataki egyházközség végzésünk ellen föllebbezett a mélt. és főt. Egyh. Főtanácsához, de a föllebbezés nem lévén felszerelve, nem terjeszthettük föl. A közelebbi időben előfordult esetek arra indítják E. K. Tanácsunkat, hogy sajnálatát fejezze ki a fölött, hogy egészen csekély értékű dolgok miatt az egyházközségek és volt lelkészeik közötti békességet oly könnyen megzavartatni engedlik.

E. K. Tanácsunk a jelen évben újból megsürgette, hogy a hol megszűnt a felekezeti iskolánk és az egyházközség szerződési viszonyba lépett, ott szabályszerű szerződés állittassék ki. Ezzel az ügygyel most már — egy pár esetet kivéve — rendben vannak egyházközségeink.

Az általános áramlatnak és egyházközségeink szegénységének engedve, fölhatalmaztuk a medeséri, bözödi, s.-köröspataki egyházközségeket, hogy felekezeti iskolájukat beszüntessék s az állammal szerződésre lépjenek. A bölöni egyházközségnek nem engedték meg.

Szerződés jött létre Csegezben az iskolaépület 10 évi bérletére; Torockón a szerződés megkötötetett, de ministerileg még nincs jóváhagyva; Csókfalván, Kis-Solymoson, Uj-Székelyen, Derzsbén, Kőkösben a szerződés az új viszonyok szerint rendeztetett; Iszlóban nem lévén iskolaház, E. K. Tanácsunk egy házastelek megvásárlására 400 frt kölcsönt adott; Csekefalván, hogy az állami iskolával a kántori teendőkre nézve szerződési viszonyba léphessünk, az egyházközség telket vásárolt és mesteri lakot épített.

Dombói tanító afiát a vallás- és közokt. minister ő nméltósága

a tanítói nyugdíjintézetbe a mesteri fizetés levonása után maradt fizetésével vette föl. E sérelem ellen tett fölterjesztésünk nem vezetett eredményre.

Birtokszerzés több egyházközségben fordult elő. Iszlói egyházközség házastelket vett iskolai használatra 500 frt értékben; h.-almási egyházközség erdőt 1000 frtot meghaladó értékben; csekefalvi egyházközség mesteri lakhelyet 330 frt értékben; mészkői egyházközség egy földet 120 frt, dicső-szt.-mártoni földet 500 frt értékben.

Eladásra engedély adatott a ravai egyházközségnek, mivel malrát a sok vizár és szárazság miatt nem használhatta jövedelmezőleg; a várfalvi egyházközségnek, mivel több kopár erdeje csekély jövedelmet adott.

A h.-almási, n.-ajtai egyházközségeknek engedélyt adtunk regalekötvényeik eladására, az elsőnek, hogy fekvőséget vásárolhasson, az utolsónak, hogy papi házat fölépíthesse. Utóbbinak megrendeltük a tőke visszaállítását.

Építés több egyházközségben volt. Oklándon mesteri ház, Jánosfalván papi ház, N.-Ajtán papi ház és melléképületek, Csekefalván mesteri ház, Maros-Vásárhelyt bérházak, Kidében a papi ház kijavított, Tordán bérház, Karácsonfalván a papi ház nagyon égető szükség, de kellő fedezet hiányában elmaradt, Szent-Háromságon és Csegezben a templom újra építésre vár. Mindkettő használhatatlan.

Jelenti E. K. Tanács, hogy a Tivoli-utczai 2. és 6. számú tanári lakásokba, illetve bérházakba a vízvezeték bevitetett.

A mélt. és főt. Egyh. Főtanács múlt évi utasítása értelmében a theologiai nyugdíjintézetbe a befizetések az új számítás alapján megkezdettek.

Lőrinczy Géza, minta-rajz iskolai növendéknek E. K. Tanácsunk a f. tanévre is megadott 350 frt segélyt.

Klug József 1892. évi július 2-án kelt pótvégrendeletében 805 forint értékű házat és két kis darab szőlőjét felerészben oly föltétellel hagyta fiára, hogy ha örököse nem marad, az ő része a tordai gymnasiumra száll. Miután Klug Ferencz az iskolától a másod öröklési jogot megszerezni óhajtotta, E. K. Tanácsunk a tordai iskola és jogügyész afia véleménye meghallgatásával 150 frt készpénz kifizetése mellett arról lemondott.

Jószágfelügyelő afiai megtették jelentésüket a vallásközönség alapítványi birtokainak múlt évi állapotáról, melyből kiemeljük, hogy a f. évi gazdasági viszonyok is gyengék voltak; az őszi buza nem sikerült; az alamori uradalomban még a vetőmagot is alig adta vissza, minek oka egyfelől a múlt évi száraz ős, mely a vetés elvégzését megakadályozta, másfelől a f. évi forró nyár, mely a szép kalászoszok szemesedését teljesen megakadályozta. A tavaszi vetések jól sikerültek.

Sajnosan jelentjük, hogy az alamori uradalmat a disznóvész is sujtotta és a malacz szaporulatot elpusztította. Alig lehetett 50

darabot megmenteni. Az orvosi segély alkalmaztatott, de eredményre nem vezetett.

Ezek a veszteségek a f. évi bevételt alább fogják szállítani még a mult éviéknél is, de reméljük, a jobb esztendőök kipótolják.

A derzsi alapítványi és a bányabükki birtoktól a mult évinek megfelelő eredményt remélünk.

A jószágfelügyelőség az összes birtokokat megvizsgálta, jelentéseit beadta. Örömmel jelentjük, hogy mlgs. br. Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok ur a vizsgálatokban részt vett.

A b. e. Berde Mózes és dr. Brassai Sámuel hagyatéka állásáról külön jelentést fogunk a mélt. és főt. Egyh. Főtanács elé terjeszteni.

Kérjük a mélt. és főt. Egyh. Főtanácsot, méltóztassék ezen jelentésünket tudomásul venni.

3. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

A tanügyet illető jelentésünket, miután a tárgysorozat rendjén összes iskoláinkról, azokban a tanügy állásáról részletes jelentés fog tétetni, itt csak egy pár mozzanatra kívánunk szoritkozni, tekintettel különösen az új iskola építése iránt már évek óta folyó munkálkodásainkban elért eredményeket illetőleg. S örömmel jelenthetjük, hogy a mult évi főtanács óta ez irányban jelentékeny haladás történt.

Nevezetesen, miután a város törvényhatósága az építendő főiskolával kapcsolatban egy utca nyitását a város költségén elhatározta s ehhez képest a főiskola, illetőleg utcák határvonalai kijelöltettek, Pákei Lajos mérnök afiával a tervet elkészítettük. Ennek felépítéséhez megkívántató fedezetet azonban a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter ur által 25659—1897 sz. alatt törlesztési kölesön alakjában adományozott 120 ezer forintban sem találván meg, f. évi január 20-ról 17 t. ü. sz. alatt azzal a kéréssel folyamodtunk a vallás és közokt. Miniszter urhoz, hogy az építési segélyt fölemelni méltóztassék; mert a megadott segélyvel a legjobb akarral sem tudjuk új főiskolánkat felépíteni. Egyszersmind az E. K. Tanács fölkérte a főt. Püspök urat, hogy e kérésnek lehető sikere érdekében egy küldöttséggel személyesen is közbejárni sziveskedjék. A küldöttség e megbízásban f. évi márczius 1-én el is járt, még pedig a főt. püspök ur jelentése szerint kedvező eredménnyel, a mennyiben a Miniszter ur kilátásba helyezte, hogy 5000 frt évi egyházi segélyünket 10000 frtra fogja emelni.

Ugyanezzel az alkalommal a főiskola épületének tervrajza is a minisztériumi szakközeg által a küldöttségben szintén résztvett Pákei Lajos tervező mérnök afia jelenlétében felülvizsgáltatván, az igen jónak és a célnak teljesen megfelelőnek találtatott s egy pár kisebb módosítással helyben is hagyatott. Mihez képest a Miniszter ur azt f. évi márcz. 18-ról '5984 sz. alatt azzal a meghagyással

küldette vissza, hogy a részletes tervrajzot és költségvetést mielőbb készíttessük el és terjesszük fel. Miután azonban az uteza nyitással a határvonalat illetőleg egy kis módosítáért folyamodtunk a városi hatósághoz és ez még nem nyert megoldást, a részletes tervrajz készítéséhez mérnökafia még nem kezdhetett hozzá. Reméljük azonban, hogy rövid időn ez is megoldást nyer s ekkor azonnal megkészíttetjük a részletes tervrajzot s ennek megfelelő költségvetést, hogy ha Isten is megsegít, a jövő év őszén az építési munkálatokat megkezdhessük.

Kapcsolatosan ezzel még meg kell említenünk, hogy az új iskola építése úgy van tervezve, hogy abba kolozsvári egyházközségünknek a szappan-utezában lévő leányiskolája is behelyeztessék; mi iránt az egyházközséggel most foly az egyezkedés.

Végül csak a napokban vettük a vallás- és közokt. Miniszter urnak f. hó 19-ről 70,208 sz. alatt kelt leiratát, melyben intézkedik a 105,000 frt törlesztési kölcsön fölvétele iránt, kilátásba helyezve ennek 1899 évi január 1-től esedékes annuitás folyosítását.

Vallás és közokt. m. kir. Miniszter ur ő nméltósága 1312—898 sz. leiratában arról értesíti E. K. Tanácsunkat, hogy a tordai áll. polgári fiúiskolát áll. algyrnásiummá szándékszik átalakítani s felhívja E. K. Tanácsunkat, hogy ez ügyben Tordán tartandó értekezletre küldjön képviselőt a maga részéről. E. K. Tanácsunk örömmel vette tudomásul a magas kormánynak a tordai áll. polgári iskolának algyrnasiummá leendő átalakítása iránti szándékát, s hogy a maga részéről kész is lehetőleg hozzá járulni egy 4 osztályu algyrnásium felállításához; de tekintettel a mult hagyományaira és a jelen által is követelt érdekeire csak azon feltétel alatt, hogy az unitárius felekezeti jelleggel bírjon, s mint ilyen az állam, esetleg a megye és a város segélyével a törvényen követelményeinek megfelelőleg rendeztessék be. Ha ez, mint alapelv az ügy tárgyalásánál nem fogadtatnék el, E. K. Tanácsunk nem kíván akadályt gördíteni; de a maga részéről minden hozzájárulástól visszavonul. E. K. Tanácsunk Kozma Ferencz isk. felügyelő-gondnok afiát küldötte ki biztosul, ki folyó évi ápril 6-án ngs. Kuncz Elek tank. főigazgató ur elnöklete alatt a megye és város megbízottjaival tartott értekezleten megjelent, a hol is az E. K. Tanács utasítása értelmében nyilatkozatát megtévén, különösen hangsúlyozta vallásközönségünknek azon óhajtságát, hogy a nagyméltóságu vallás és közokt. Miniszter ur velünk, egy államilag segélyezendő unitárius algyrnásium szervezése iránt, tárgyalásba bocsátkozzék. Ez óhajtság jegyzőkönyvre vétetett és felterjesztett vall. és közokt. Miniszter ur ő nagyméltóságához.

A főgyrnásiumban Gálffy Lőrincz h. tanár az E. Főtanács 56—1897 sz. határozatával rendes tanárnak választatván, beiktatása f. évi ápril hó 2-án volt a szokott ünnepélyességgel. Ugyancsak Gálffy Lőrincz tanár afia részt vett a nagyméltóságu vallás és közokt. Miniszter ur által Budapesten augusztus havában rendeztetett latin-stilisztikai tanfolyamon.

Vallás és közokt. m. kir. Miniszter ur megbízásából Budapestben a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi országos könyvtárban a könyvtárnokok részére július havában nyári tanfolyam rendeztetett, a melyben Kanyaró Ferencz tanár és könyvtárnok afia is részt vett.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a jelen isk. évben is br. Petrichevich Horváth Kálmán, áldozatkész főgondnokunk 150 frtot tűzött ki, a jeles tanulók jutalmazására.

Kőváry László isk. f.-gondnokunk áldozatkészségéből a lefolyt tanévben is 4 tanuló részesült naponta czípozó segélyben.

E jelentésünk tudomásul vételét tisztelettel kérjük.

III. Elintézett ügyek.

A tárgysorozat megkezdése előtt Daniel Gábor főgondnok indítványára a főtanács jegyzőkönyvileg fejezte ki mély fájdalomát jó királynénk halála felett és tudomásul vette, hogy az E. K. T. megfelelő feliratban fejezte ki annak idejében az egész vallásközönség mély és igaz részvétét. A püspöki és közigazgatási jelentések felolvasásával az idő eltelvén, 10 órakor a főtanácsi gyűlés tagjai templomba vonultak a szokásos ünnepélyes istentiszteletre, hol Győrfi Ferencz lelkész tartott alkalmi beszédet; ugy a szónoklat, mint a vegyeskarban nők és férfiak által előadott énekek, nagy hatással voltak az ünnepélyes hangulat fokozására.

11 órakor a gyűlés folytatódván, esküt tesznek Nagy Károly egyházköri felügyelő főgondnok és Csongvai Lajos egyh. tanácsos.

Ezután az ügymenet különböző ágainak megvizsgálására bizottságok küldettek ki.

Kovács József és neje Czimmerman Anna hódmezővásárhelyi hitrokonaink 1000 koronás és Magyar Mihálynak 100 koronás alapítványait a főtanács hálás köszönettel vette tudásul s azoknak az alapító levél értelmében való kezelését meghatározta.

Darkó Sándor udvarhelykörü esperes elhunytát a főtanács nagy részvétellel veszi tudásul s helyébe választott Kisgyörgy Sándor esperest hivatalában megerősíti s ugy őt, mint Simó János aranyostordakörü jegyzőt felesketi.

A néhai b. emlékü Brassai Sámuel és Berde Mózes hagyatékára vonatkozó ügyekben beterjesztett jelentések jóváhagyó tudásul vétettek.

A második napon tartott főtanácsi gyűlésen mindenekelőtt tárgyalásra került a vallásközönség közigazgatási hatóságainak új szervezete ügyében beadott javaslat, melyet a múlt évi főtanácsi gyűlés által kiküldött bizottság készített el. E javaslat tárgyalása nagy érdeklődés között folyt egy fél napon át, a mikor Benkő Mihály tanácsosnak beadott határozati javaslata következtében, mely az E. K. T. szervezésére új előterjesztést tartalmaz, annak további tárgyalása másnapra halasztatott, kiadatván Benkő indítványa egy

nagyobb bizottságnak javaslattételre. Másnap az egész közigazgatási új szervezetre vonatkozó szabályzat a kiküldött bizottság jelentésével együtt letárgyaltatott s az új szervezet végleges megállítása céljából a jövő év tavaszára egy rendkívüli főtanácsi gyűlés összehívása meghatározatott.

Az alamori, ladamosi, bányabükki, pusztaszentmiklósi jószágok, valamint a közpénztár, nyugdíjpénztár, a kolozsvári, kereszturi és tordai iskolák számadásait és költségvetéseit a kiküldött bizottságok tüzetesen átvizsgálván, azokat helyeseknek találták s a bejött jelentések nyomán a kezelőknek a főtanács pontosságukért a szokott elismeréssel adózott.

A szavazatszedő bizottság szerint az új választások eredménye a következő: nyugdíjbizottsági elnök lett Gyulay László, hittani intézeti dékán Boros György, közigazgatási jegyző Boros György, tanügyi jegyző Gál Kelemen dr., miután Kovács János a választást nem fogadta el. Kovácsnak hosszas szolgálatáért a főtanács elismeréssel adózott.

Tudomásul vette a főtanács az E. K. T. jelentése nyomán, hogy az állam a kolozsvári főiskola évi segélyezésére adott összeget 16 ezer frtra emelte, s hogy a tordai iskolára vonatkozólag a szerződés öt évre megújított. Boros György tanár korpótléka 1898. január 1-től kezdődőleg megszavaztatott, Gálfi Lőrincz r. tanár fizetése a többi r. tanárokéhoz hasonlóan 1200 frtra emeltetett. 1898. január 1-től megszavaztatott a kolozsvári főiskola mindenik rendes tanárának a megfelelő korpótlék s az E. K. T. utasított a tanári fizetések fokozatos rendezésére. A sz.-kereszturi gymnasium részére rendszeres államsegély kérése meghatározatott.

Ezután következett a segélyek kiosztása. Az 5 ezer frt államsegélyből állandó segély czímen kiadatott 3606 frt 90 kr. Időszerinti segélyek czímen espereseknek és eklézsiáknak együtt 1393 forint 10 kr.

A br. Baldácsi alapból kiosztatott 3500 frt. A Dávid Ferencz emlékalapból belső embereknek adatott 647 frt 36 kr. Ez alapnak irodalmi célra szolgáló részéből ez évben megjelent művek jutalmazására adatott Péterfi Dénesnek 100 frt, Boros Györgynek szintén 100 frt. Péterfi Dénes ez összeget az alapnak vissza ajánlta.

A Kovács Dénes és neje Bencze Anna-alapból eklézsiák, papok és tanítók közt kiosztatott 500 frt.

A jelen évre a kormány a papi fizetések pótlására 13,500 frtot adományozván, ebből püspöki fizetés pótlására rendelt 2500 frtot, a 11 ezer frttal 97 lelkésznek lett kipótolva a fizetése 500 frtra.

A kökösi, vadadi, firtosvárallyai, csegezi egyházközségek kepegyében tett intézkedései az E. K. Tanácsnak jóváhagyattak. A Baróthon alakult leányegyházközség Felső-Rákoshoz, a havadtói Csókfalvához csatoltatott.

A belső emberek nyugdíjintézetére vonatkozólag az E. K. T. utasított, hogy a lelkészi nyugdíjszabályzatot vegye vizsgálat alá

és terjeszsen a főtanács elébe oly javaslatot, mely a lelkeszi állásnak és a kor igényeinek megfelel.

A szeretet-ház állítása ügyében beadott indítványt a főtanács a szükséges anyagi erő hiánya miatt nem fogadta el.

Bedő Albert ny. államtitkár 500 frt adományát Szentábrahámi-nak: Summa universae theologiae stb. című művének lefordítására a főtanács nagy köszönettel fogadta el s megbízta az E. K. Tanácsot, hogy e műnek magyar fordításban való kiadásáról gondoskodjék.

Ezek után Kovács János tanügyi előadó olvasta fel jelentését a középiskolákról és népiskolákról, melyek mind tudomásul vétettek.

Háromszékkör indítványa a zsinattartás ügyében, mely oda irányul, hogy a zsinatot rendező kör jövőben a nagy költségektől megkíméltesék, kiadatott az egyházköröknek véleményadásra.

Elnöki előterjesztésre Gálfi Kálmán kereszturkőri felügyelő gondnok és Lakatos Ferencz Kolozsvár városi főszámvevő tanácsosokká választottak.

A jegyzőkönyvek és számadások felülvizsgálására kiküldött bizottságok jelentése nyomán a főtanács elismerését fejezte ki Kovács János, Mózes András és Boros György jegyzőknek, valamint Benczédi Gergely és Boros Sándor pénztárnoknak és végül Gyulay Árpád és Mózes András számvevőknek.

Ezzel a tárgysorozat kimerítettén, elnök megköszöni az egybe-gyülteknek a megjelenést és a gyűlést bezárja. Kelemen Albert espe-res pedig Isten áldását kéri a hozott határozatokra és egész anya-szentegyházunkra, mire a főtanács az elnököket éltetve, szétszlott.

Házfelavatási beszéd.¹

„Bémenvén pedig a házba, köszöntsétek a háznak népét; és ha a ház méltó léssen, szálljon a ti békességetek ő reája“. Jézus Krisztusnak tanítványaihoz intézett ez utasítása szerint köszöntlek titeket csehétfalvi unitárius atyafiak ez öröm-ünnepély alkalmával és ajkaimra véve amaz apostoli szózatot, köszöntöm e diszes hajlékot: „Békesség e háznak“. Öröm-ünnepélyt említék és méltán, mert szemeitekből, arczotokból olvasom, az ide sereglett nagy gyülekezet nyilván hirdeti, hogy a csehétfalvi unitár. szt. ekklesiának ma öröm-ünnepe van. És erre van is okotok. Mert hiszen, a minek eszméjét már czelótt évtizedekkel kebletekben ápolgattátok; a minek alapját már régóta rakosgattátok, megvalósítására évek óta készülődtek; a miért vallásos kebletek hő imája titkon és nyilván annyiszor emelkedett fel az Egek Urához: ime az ima meghallgatva, reményetek, vágyatok teljesülve, ez ekklészia jó híréhez, nemes büszkeségéhez méltóan készen áll e szerkezetében elég szilárd, külsőjére nézve diszes, imposans, benn kényelmes, lakályos papi ház; rendeltetésének átadandó lévén ez alkalommal, várja a szokásos felavatást. Ti pedig kedves afiai örömmérzések között veszitek ajkaitokra szent könyvünk szavait: „Ime a régiek elmultak és mindenek megújultak“. „Ma lett idvessége e háznak“. Azonban nem kétlem, hogy a midőn örömmel és megelégedéssel néztek a jól végzett munkára, midőn vallásos ihletettséggel és nemes büszkeséggel tekintetek erre, a maga nemében vidékünkön párját ritkító papi házra; nem kétlem, mondom, hogy egyuttal hálával ne emlékeznétek meg arról, a ki adta nekünk az életet, megadja a mindennapi kenyeret, gondot visel az ég madaraira s szeretettel őrködik gyermekei felett, lehetetlen, hogy hálával ne gondoljatok a mi jó és szerető édes Atyánkra, ki minket az igaz hitben nevelt, hitünket és egyházunkat annyi vész és megpróbáltatás között is megtartotta, s a ki közelebről titeket e papi ház építése alatt segedelmével megáldott, értésetekre adva, meggyőzve titeket a vallásos keblü király ama mondásának igaz voltáról: „hiába fáradnak az építők, ha az Ur nem építi a házat“. Annak okáért, ha így szóltok: „Örvendezzünk örömlünkben“, vegyétek ajkaitokra ez igéket is: „Jőjjetek el, menjünk az Ur elejébe

¹ Elmondott a csehétfalvi unitár. papi ház felavatása alkalmával 1898. november 27-én.

hálaadással, énekeljünk neki dicsénekeket“. Vagyis: örömrzéseitek mellett kebletekben *adjatok helyet s ápoljátok az Isten iránti hála szent érzéseit is.*

A mint tudom, hogy élő hitetek s cselekedetetekben nyilvánuló vallásosságotok látható eredménye a templom és toronynak, az iskola és tanítói laknak jól és szépen való gondozása: meg vagyok győződve arról is, hogy említett középületeitekkel együtt e papi ház fentartására sem hiányzik és nem fog hiányozni soha gondosságotok s áldozatkészségtek. E végezt építettétek e házat erős alapzatra, szilárd derékkal s tartósnak ígérkező fedélzettel. Hiszem, hogy az esetleg mutakozó romlásokat haladék nélkül javítani fogjátok; tűzkár ellen, a mint kell is, biztosítjátok. Szóval: reménylem, hogy mindennemű középületeiteknek jövőben jókarban való tartása szent elhatározásotok. Azonban mindezen körültekintő gondoskodásaitok közepett el ne felejtkeztek arról, ki az építésben is láthatólag segedelmetek, oltalmatok volt, el ne felejtkeztek a jó Istenről, mert legyetek meggyőződve: „Hiába vigyáznak a vigyázók, ha az Ur nem őrzi a várost“, vagyis: mint eddig, úgy ezután is *az Ur legyen bizatmatoknak erős kösziklája.*

Mostani összegyűlésünknek is tulajdonképpeni célja az, hogy az Ur oltalmát kérve, adjuk át e házat rendeltetésének, avassuk fel.

Korunkban az ilyenmű összejövetelek gyakoriak, majdnem mindennapiak. Századvégünk villámsebességgel alkot, épít, hogy a beköszöntő új század reggele fényesebbnél fényesebb hajlékokban találja úgy a haza törvényhozó testületét, mint az itt alkotott törvények alapján az igazságot bekötött szemekkel egyformán osztó istenasszonyt. A közigazdaság, ipar és kereskedelem részére csarnokok emelkedtek; a tudomány ma nem szorul sötét zugakba, hanem ékes palotákból hinti világító fényét; a muzsák befogadására ma, jobbra még faluhelyeken is, diszes épületek állanak; Isten tiszteletére az építő művészet remekeket alkot; és . . . és . . . hála a kornak! amaz egyszerű, halászokból és vámszedőkből elhivott tizenkét apostol utódainak a haza és társadalom, a műveltség és vallásosság, a törvény és erkölcs minden időkben, de nem minden idők által méltányolt őrállóinak, a lelkészeknek is, ottan-ottan megfelelő lakok építtetnek. E célra építtetett e hajlék is, melyet most felavatunk.

Csehétfalvi unitárius Atyafiak! nem az a szegény szomszéd hitközség igénytelen papja, hanem a vallásosságnak és közerkölcsöségnek egyik őrállója, hogy ne mondjam küldöttje köszöni megszerény szavaim által nemes tetteteket. Szép, Isten előtt kedves dolgot cselekedtetek s még magasztosabbá teszi az, hogy minden külségély nélkül, önerőtökön végeztétek. Legyen kedves az Ur előtt áldozatotok. Jutalma, a jól és hiven végzett munkának szokott jutalma, már is meg van kebletekben. Péter apostollal kérlek: „*Ti is, mint élő kövek építtessetek fel, hogy legyetek lelki ház a lelki áldozatoknak áldoztatásokra, melyek Istennek kedvesek a Jézus Krisztus által*“ s kérem az Atyát, hogy „*szenteljen meg titeket mindenestől fogva*“. És most áldásra nyitom meg ajkaimat s nyujtom fel kezeimet.

Legyen ez a ház valóban papi ház, békességnek hajléka, hol az Ur szolgáljának legyen minden időben bátorságos, békés lakozása, a mi édessé fogja tenni a száraz kenyérnek egyetlen falatját is.

Legyen ez a ház a felebaráti szeretetnek, a könyörületnek hajléka „megtapodván annak küszöbét ez a láb, a szegénynek lábai, a szükölködőknek talpain“, találjon pártfogást itt az ártatlanul üldözött; hajlékot a bujdosó, az árva gyámolított és kenyeret az éhező.

Legyen ez a ház a hitnek, a vallásosságnak hajléka, hogy látván mások is, hitre és vallásosságra buzduljanak.

Atyánk! szenteld meg te is e házat. Örökő angyalaid vigyázzanak rá; oltalmazd véstől, csapástól, hogy hosszú időn át legyen hirdetője e nép buzgóságának. *„A te jóakaratomnak áldása legyen a te szolgálódnak házában, hogy legyen előtted mindörökké; mert te szóltál uram, Istenem, és a te áldásoddal áldassék meg a te szolgálódnak háza mindörökké“.* Ámen.

ÜRMÖSI SÁNOR,
tarcsafalvi lelkész.

GYÖNGYMONDATOK.

(Újkori íróktól.)

Fejedelem.

A legnagyobb fejedelmek története gyakran az emberi hibák lesorolása. *Voltaire.*

A vallásszerető, istenfélő fejedelem oly oroszlán, melyet lehet simogatni és engesztelni; az istenfélő és vallásgyűlölő oly vadállat, mely a járókra nem ugorhatni őt tartóztató lánczot harapja; a vallástalan pedig oly fenevad, mely akkor érzi a szabadságot, ha ölhet, marezangolhat. *Montesquieu.*

Fejedelmek között a barátság néha véték. Minden uralkodónak legelőbb saját népe boldogságát kell szívéen viselnie — még ha szomszédainak kárára volna is. Egy királynak nem szabad cosmopolitának lenni. *Gr. Széchenyi István.*

A fejedelem joga a honpolgárok irányában az, ami az atyai jog a fiak felett. Az igazságos fejedelem a hon atyja — minél szebb nevezet nem lehet. *Petrárka.*

Egy fejedelem sem bír akkora önkényi hatalommal, mint a kit a nép szeret; az a maga helyzetében mindenhatóságra számíthat. *Marmontel.*

Az erős, emberséges és bölcs fejedelem vallja bé, hogy e három főtulajdonának összelete többet ér három fejedelemségnél. *Lafontaine.*

A mint a fejedelem értelmez, úgy értelmezni, a mint érez, úgy érezni — rendszerint divat: gyönyöreit, szenvedélyeit, szemeit, beszédét, öltönyét, minden eljárását utánozni divat; s mindezt kedvességek szokás tartani. *Malebranche.*

A fejedelem a véték erénynyé, s az erényt vétékké változtathatja, egy szavával minden eszmét elferdíthet. Egy szava, egy intése, egy ajk vagy szemmozdulata: a tudományt, tudományosságot tudákossággá, — a makacsságot, gorombaságot, kegyetlenséget bátorsági nagysággá, — az istentelenséget, kicsapongást erélylyé, szellem szabadsággá teszi. *Malebranche.*

Figyelem.

Sokszor rosszul érti az ember azt, amit jól érteni hiszen. *Molière.*

Bámulatos, mennyi oly dolog van szemünk előtt, amit nem látunk. *Fontenelle.*

F i u.

Kicsoda a fia az apjának? senki sem tudja. Erről a törvényhozás határoz. *I. Napoleon.*

Ha már fiad van, akkor értsd meg, mik voltak kötelességeid szülőid irányában. Oly előfát ültettél, melyet kimeríthetlen szorgalommal kell ápolnod életeden át, de a melynek gyümölcsét vagy későre kóstolhatod, vagy soha. Fiaid ha jók, féltened kell; ha rosszak, örökösön fájlalnod, kétséges lévén azonban vigasztalódhatásod. *Petrárka.*

Apádat bírálni bízd másra; ha dicséretet nem érdemel, legalább illemes hallgatással tiszteld. *Petrárka.*

Az elvetemült fiu szerencsétlen teher, és annál nehezebb, hogy mikor nem jobbitható, el sem vethető. *Petrárka.*

F o g s á g.

Nagy művész a fogság szenvedése,

Minden órát századokra nyújt. *Petőfi.*

Rab vagyok! bármennyi méz legyen a kalitkamba téve, hiányzik egy: a szabadság. *P Szathmári K.*

Azt mondják, az ember gyűlöli a lánczot. Nekem úgy tetszik aranylánczezzal úgy meg lehet kötni, ahogy akarják. *Saphir.*

Az űr, ki űz szigort a börtönön — már este van — zárt nyit a bilinesemen, a fölmezet le hagyja öltennem s megint rám csukja a békői zárt, s fagyos mosolylyal mond jó éjszakát. „Jó éjszakát!” keserves gunyszavak, melyek szivet kettéhasítanak; csak isten tudja és a rab maga, mily tördőfés az ily jó éjszaka! *Czuczor.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Szent Biblia. Ó-szövetség. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Budapest. 1898. Kiadja a Brit és Külföldi Biblia-Társulat. Ára 1 frt 20 kr. A mit néhai jó Ballagi Mór és Kovács Albert megkezdték volt, de a szabadelvűségükkel szemben mutatkozott féltékenység miatt abban hagytak, a biblia revisioja az ó-szövetségi részben végrehajtva. Ezt az illető bibliatudósok mellett Dr. Duka Tivadar, Londonban élő hazánkfiának s a Brit és Külföldi Biblia-Társulatnak köszönhetni. Dr. Duka Tivadar megnyerte a Brit és Külföldi Társulatot a kiadásra és felhívására Szász Károly 1886-ban a ref. és lutheranus egyházból meghívott bibliatudósokból megalakította a revideáló bizottságot. A bizottság az egyes könyveket kiosztva, hozzálátott a nehéz és fáradságos munkához. És e munkának eredménye a most megjelent átdolgozott Ó-szövetség. A bizottság Szász Károly püspök mellett a következőkből állott: Szilády Áron halasi lelkész, Petri Elek, dr. Szabó Aladár és Hamar István budapesti theol. tanárok; Radácsi György sárospataki, Poszvék Sándor soproni, dr. Erdős József debreczeni, Kenessey Béla és dr. Kecskeméthy István kolozsvári, Németh István pápai, Csengey Gusztáv eperjesi, Pukánszky Béla pozsonyi theol. tanárok; Dicsőfy József debreczeni, Balthazár Antal jolsvai lelkészek. — Az átdolgozás, tartózkodás nélkül ki lehet mondani, az újabb

időben eszközölt minden átdolgozásnak hasonlithatatlanul felette áll. Meg van benne őrzve a Károli-fordításnak ó-zamata, de a forma szabályosabb és a stylus sajátossága az eredetivel egyezőbb. Az ó-szövetség ugy olvasódik most, mint csaknem egy új munka. Réginek a régi, de izlésünkhez közelebb hozott s ezért új és jobban olvasódik. És ez átdolgozást látva, csakis kívánni lehet, hogy az újszövetség is, melynek Károli-fordítását egy újabb kijavítás nem hogy javította volna, hanem összetörte, minél hamarább hasonló módon dolgoztassék át.

The Education of the Religious Imagination. An address delivered in Manchester College, Oxford, on October 18-th, 1898, by J. Estlin Carpenter, M. A. 1—46 l. E czimen jelent meg az a értekezés, melylyel Dr. Carpenter Estlin József tanár az angol unitáriusok theologiai akadémiáján az iskolai évet megnyitotta. Az értekezés a vallási képzelem neveléséről szól. A hívő értelmi igazolását keresi a vallásnak. A vallástudomány tanítójának feladata, hogy ebben elősegítse. A mig az a felfogás uralkodott, hogy a vallásokat két osztályba lehet osztani, az igaz vallásra és a hamis vallásokra, a theol. tanítónak csak rá kellett mutatni az igaz vallásra és annak dogmáit előadni. De a feladat első sorban nem ez, hanem az, hogy a theol. tanulónak szellemi látását, nevelését és világosítását munkálják, hogy maga tudja a vallásnak, a hitnézeteknek az igazolását végrehajtani. A benső látásra minden ismeretnél szükség van. Azt a külső világról való ismeret éppen ugy nem nélkülözheti, mint a theol. ismeret. Az értekezés aztán áttér a nagy vallásrendszerek különböző istenfogalmaira, mivel előadandó tárgyának főbb pontjait jelölte meg. Valódi tudós munka.

Női imakönyv. Szívemet hozzád emelem. Elmélkedések és imádságok nők számára. Irta Boros György. Egy nagy hiányt akar ez imakönyv pótolni, melyet már régóta éreztünk mindnyájan, a mennyiben a jelenkor női kedélyének megfelelő imakönyvünk nem volt. Szerző és az ő czélja sokkal közelebb állanak hozzánk, hogy sem reájuk akár dicsérő, akár bíráló észrevételeket tehetnénk s maga az imádkozás és vallásos elmélkedés is oly egyéni dolog, hogy módjának megítélésénél csakis az egyéni izlés mondhat véleményt. Hiszszük, hogy sokan vannak, kiknek lelki szükségeivel ez imák és elmélkedések meg-egyeznek. Örömmel látjuk, hogy a sajtó is elismeréssel fogadta a csinos kiállítású könyvecskét. Karácsonyi ajándéknak is igen alkalmas. Kapható szerzőnél Kolozsvárt 1 frt 20 kros, 3, 5 és 7 frtos kiadásokban. (g.)

Az ó-zsidó bűvészet. Irta Dr. Blau Lajos tanár. Budapest. I—VII. s 1—148 l. Az utóbbi években sok bűvészpapyrus került napfényre, melyekről egész könyveket irtak. Az ó-zsidó bűvészetet az illető tudósok, mint az emberi gondolkodás és hit egyik érdekes fejezetét tekintik. Szerző eredeti forrásokból merítve ismerteti a régi zsidó bűvészetet. Munkájának tartalma: I. Babona, varázslás és a szellemekben való hit. II. A varázslás elterjedtsége a zsidók körében. III. A varázslás czéljai és hatásai. IV. Varázseszközök. A varázslás lényege az az „állítólagos művészet, melynek segítségével érzéki eszközökkel érzékfeletti hatásokat lehet elérni“. És ez a zsidóknál nagyon el volt terjedve. A minthogy ma is számtalan „esodarabbik“ találatnak. A zsidó Egy Isten-hitnek babona, varázslás, bűvészet a kisérfői. Dr. Blau ezt főleg khald-babyloniai és egyiptomi befolyásokra vezeti vissza. Az ó-zsidó bűvészet ideje körülbelül a keresztény időszámítás első félezer éve. De a középkori zsidó varázslat megértéséhez is kulcsot szolgáltat. Nagy gonddal van a munkában összegyűjtve mindaz, a mi tárgyához tartozik. Sok helyt idegenszerűen ír, de a rendszeres előadás kiváló érdeme.

KÜLÖNFÉLÉK.

Bedő Albert adománya. Főt. Ferencz József püspök úr a főtanácsn szép adományt jelentett bé, melyet itt külön is felemlítünk. Bedő Albert nyugalmazott országos főerdőmester és országgyűlési képviselő 500 frtot ajándékozott Szent-Ábrahámi Mihály mult százbeli

püspök „Summa universae theologiae christianae secundum unitarios“ című munkájának magyar nyelven való kiadására. A fordítást Albert János nyugalm. tordai lelkész és Derzsi Károly tanár fogják végezni. A Szentábrahámi munkája, mely latin nyelven íratott, eddig sokak előtt elrejtett volt. Most ez a nagylelkű adomány nyilvánosságra hozza az unitárius egyház egyik legtudósabb férfiának hittani művét. Az adományról és czéljáról a legnagyobb elismeréssel szólhatunk.

Kovács József adománya. Kovács József hódmezővásárhelyi birtokos, afa és neje 500 frtot adtak hódmezővásárhelyi egyházközségünknek. Eddig is több alkalommal kimutatták jóindulatukat, áldozatkészségüket. Most e nagyobb összeggel kivánták az eklézsia vagyonát gyarapítani. Az egyház hálás köszönettel fogadta a nemesszívű hitrokokok vallásos buzgóságának ez újabb bizonyítékát.

Magyari Mihály, egyh. tanácsos, szerkesztő, 50 frt alapítványt tett, kolozsvári főiskolánk ifjusága számára, hazafias szónoki beszédek jutalmazására. Ez alapítvány is a jelenévi főtanácson jelentetett bé.

Dr. Martineau szobra. Az angol unitáriusok oct. 18-án leplezték le oxfordi theol. akademiájukon Dr. Martineau szobrát. Dr. Drummond az akademia igazgatója elismeréssel adózott a mű készítőjének, Pinkernek, hogy művészete csaknem a megszólalásig hiven állította elé a kiváló bölcész, pap és tudós alakját. Azután hosszabb beszédben méltatta azt a munkásságot és befolyást, melylyel dr. Martineau egy nonconformista, nem anglikán intézetből a nemzeti életet megtermékenyítette. A kik egykor nem adtak helyet a londoni tudomány-egyetem collegiumában a jeles bölcselethez, ma azok is ünneplik, s annál inkább azok, a kik akkor is szerettek volna helyet adni. Tényleg az ünnepélyen az oxfordi egyetemnek több képviselője vett részt, s közülök dr. Caird beszédet is tartott. „Dr. Martineau, mondotta, egyike azoknak, kiknek befolyása ez ország erkölcsi és vallási gondolkozására oly nagy, oly széleskörű és mély volt, hogy nemcsak barátai, vagy hitrokonai mondhatják őt magukénak, hanem az egész nemzet. Ő mindig az igazságot kereste, dogmatikai fentartás és félelem nélkül. Gondolata mindig az egyetemet kereste, úgy hogy munkáinak főczélja az volt, hogy oly nézletpontot találjon, melyből a kereszténység különböz, egymással ellentétes formái alatt lehessen látni az egységet. Ezen a módon növelte a rokonszenvet a különböző egyházak közt, megvilágítva az igazságnak ama közös alapját, mely a különbségek alatt rejlik. Nemes volt tanítása erkölcsi czéljaiban; átfogó, rokonszeves, szeretetteljes, vallásos szellemében. Munkáival nagy hasznára volt a vallásos életnek és eszméi, melyeket közölt, termékenyítőleg hatottak a nemzet vallásos gondolkozására“. Cheyne kanonok levelében Martineaut „a vallás és tudomány nagy jóltevőjének“ mondotta. Ezen kívül még többen fejezték ki levelben rokonszenvüket, köztük a nagyhirű tudós, dr. Müller Miksa.

A német császár új udvari papja. Vilmos, a németek császára udvari főpapnak dr. Dryander berlini lelkészt, a jeles szónokot

nevezte ki. Dr. Dryander részt vett a császár palaestinaí útjában s ő avatta fel a jeruzsalemi új protestans templomot. Kinevezését minden oldalról rokonszenvenvel fogadták.

Az angol püspöki egyház a hitnézeteknek a legkülönösebb változatait mutatja. Nem lehet csodálni, ha a pápa mindegyre kísérletet tesz az anglikán egyház romanizálására, mert némely püspök nyilatkozatai elég alkalmasok arra, hogy az ily törekvést bátorítsák. A canterbury-i érsek közelebbről az urvacsoráról úgy nyilatkozott, hogy az nem csupán emlékezési tény, hanem olyan, mely az azzal élőt titokzatos módon egyesíti a Krisztussal, megtisztulást, új erőt, új életet adva, sőt a szellemi dolgokba új belátást. Hogy történik, meghatározni nem lehet; a kenyér és bor, kétségtelen, csak jelképek, de olyan jelképek, melyek szellemi dolgokat foglalnak magukban. A mit a hívő magához vesz, szellemi értelemben tényleg a Krisztus teste és vére. Hooker érsek nézete az volt, hogy a Krisztus jelenléte nem az urvacsorai kenyérben és borban, hanem az azokkal élőben van. Ezelőtt ötven évvel a legtöbb anglikán pap ezt a nézetet vallotta. De most sokan azt tartják, hogy a jelenlét az urvacsora megszentelt elemeiben van és ezt meg lehet engedni. A canterbury-i érsek ugyan tiltakozik a róm. kath. egyház transzsubstanciatio tana ellen, de az urvacsora elemeinek a papi ima által való megszentelését szükségesnek tartja. És ugyanaz az érsek, a ki az urvacsorával való tényleges élésről így nyilatkozik, megengedi azt is, hogy a hol a hívőnek nincs alkalma arra, hogy az urvacsorában ténylegesen részt vegyen, annak jótéteménye számára biztosítva van, ha szívében vágyódik a Krisztussal való ily közösségre. Nem valószínű, hogy az érsek nézetét az egész anglikán papság elfogadja.

A datki egyházközségbe Kelemen György végzett papnövendék, ki az egyházi zenében is szép készültséget szerzett, neveztetett ki rendes lelkésznek.

A jesuiták. Spanyolország most játszodta le azt a szomorú szerepet, melyet főként a jesuita befolyásnak köszönhet. Elvesztette leg-gazdagabb gyarmatait: Cubát és Manillát. A mi Franciaországot már több idő óta izgatottságban tartja, az utóbbi hetek eseményei teljesen világossá tették, hogy itt is a jesuiták keze működik. A hol az államokban zavar és rendetlenség van, mindenütt ott található e kéz. Párisi levelezőnk a Dreyfus ügyről nekünk ezt írja: „Mily rettenetes ez a Dreyfus-ügy! Egyik gyalázatosság és hazugság a másik után. Napfényre jönnek-e valaha amaz iszonyú dolgok, melyeket elkövettek. Fog-e a per revisioja világosságot deríteni és megnyugvást hozni? kétkem. Egy tábornok, ki nyílt és egyenes jellemű ember, nekem úgy nyilatkozott, hogy a mit ez ügy takar, az borzasztó romlása az erkölcsnek. Minden lépten a jesuiták működését lehet fölismerni. A jesuita szellem szítja a tüzet. Franciaország bizonyára helyre fogja ütni a hibát és nem sülyed le Spanyolország színvonalára, de e közben mennyi romlás történik. Szívem vérzik e dolgokat látva. Adjon Isten nekünk erőt, hogy kiépülhessük a bajt és újra fölemelkedhessünk!“

Japán. Csodás egy ország és nép. Nem is oly régen, még csak ázsiai, elmaradott, mint akár a khinai. Aztán egyszerre, csaknem egy ugrással, a haladó nemzetek sorába lép. A diktatúrából az alkotmányos monarchiára megy át, a császárnak, mint isteni lénynek imádásából a vallási szabadságra. Értelmes fiait Nyugatra küldi, hogy tanuljanak. A londoni, berlini és párisi egyetemeket egész raja lepi el a japáni ifjaknak. És ezek a fiatal emberek, kik ázsiai kontytyal, befont, hosszú hajjal jelennek meg, csakhamar átalakulnak, az európai szokásokat elsajátítják modorban és viseletben. És a nyugati műveltségnek nem a mázát viszik magukkal, hanem jóérzékük éppen a legjavát tudja kiválasztani, kormányzatból, hadászatból, tudományból, vallásból, mindenből a legjavát. A mint a vallásszabadság törvénye kimondatott, különböző keresztény hittérítők tettek és tesznek kísérletet, de tényleg csakis a protestans vallások iránt mutatnak rokonszenvet. Az amerikai unitáriusok által fentartott collegium és missio s a német szabadelvű protestansok missioja néhány év alatt szép eredményt ért el s kilátásaik mind kedvezőbbek lesznek. Sikerül-e Japán keresztényítése? — az a jövő titka. Annyi csaknem bizonyosnak látszik, hogy e kereszténység nem a róm. katholicismus lesz. Ettől az értelmi látás mellet óvni fogja a gyakorlati élet példája, a tisztán róm. katolikus nemzetek hanyatlása. Ito marquis, ki a khinai háboru alatt volt miniszterelnöke Japánnak, gróf Okuma, a jelenlegi miniszterelnök, gróf Itagaki belügyminiszter és más jeles államférfiak, bár a vallásszabadságnak hívei, nem szívesen látnák Japán keresztényítését. Ez szerintünk annyit jelent, hogy a kereszténység és a buddhismus nagy mérkőzésének Japán lesz az első színtere. És a mérkőzés eredménye, lehet hogy nem a keresztény egyház Japánban, hanem a régi vallás reformatiója a kereszténység által. A mit eddig Japán művelt, ezzel már túl van azon, hogy a buddhismust fentarthassa. Egyetemei, iskolái más irányban hatnak. A lelkek reformatioja kétségtelenül nem fog oly hamar történni, mint a hadsereg gyors átalakítása. De már folyamatban van s a keresztény szellem át fogja alakítani Japán vallásos gondolkozását s létrejön egy új vallás egy más néven, a japáni nemzeti érzésnek megfelelőbb néven. Talán éppen ez az, mire amaz államférfiak gondolnak, miben a vallásra nézve a legjobbat szemlélik, kik az új Japánt megalapították.

A polgáriskola reform-kérdése. Mióta az országos közoktatási tanács a középiskolák tantervének revisiojával elkészült s ezt nyilvánosságra hozta, nincs kérdés, mely a tanügyi közvélemény érdeklődését általánosabban foglalná el, mint a polgáriskola kérdése. Az 1868. évi népiskolai törvény alkotta meg ezt az iskolát; egészében átvette idegen talajából s azóta alkotói is meggyőződhetnek, hogy az életrevalóságáról táplált reményeknek nem felel meg. A polgáriskolák két felső osztálya vagy egészen hiányzik a néptelenség miatt, vagy ha megvan mind a hat osztály, a két felső néptelen. E tapasztalatokon indulva, a polgáriskolai tanári egyesület a polgáriskola önállóvá s életképesse tetele czéljából felirt az országos közoktatási tanácsoshoz. A polgáriskola mellett buzgólkodó törekvések ez irányba egy új középiskolát

akar hét évvel, mely növendékeit a középiskolai érettségi színvonaláig emelné. De ellenkező nézetek is hallhatók. E tapasztalatok hozák felszínre a polgáriskola kérdését, a mely elég érthetetlenül sokak érzékenységét érinti. Legujabban a középiskolai tanár-egyesület budapesti köre foglalt élesen körülvonalozott álláspontot e kérdésben. Érdekes szóharczoknak nézünk elébe, míg a kérdés megoldódik. A budapesti kör álláspontja a következő: A ma létező középiskolák mellett növendékeit az érettségi színvonala tájáig emelő, új középiskolára nincs szükség. De szükséges oly iskola, mely a 14—15 éves korig elvégezhető és gyakorlati, kisebb közigazgatási s hasonló fokú alkalmazásokra minősít. E czélnak megfelelően a mai polgári iskola alsó négy osztálya, megfelelő tantervi módosításokkal. Ez iskola egyenlően jogosít a középiskola 4. osztályával. A kölcsönös átlépés a két iskola között megkönnyítendő. A budapesti kör felszólítja a társköröket e javaslatai tárgyalására. Mindenesetre érdekes hullámzása a nézeteknek, hogy ma az egységes középiskola általánossá váló jelszava korszakában tapasztalunk más és ellenkező irányu törekvéseket is. Annyi valószínűnek látszik, hogy a kérdéshez első sorban a polgári iskolai tanári körök vannak hivatva hozzászólni, de természetesen az oktatásügy nagy nemzeti fontosságának szem előtt tartásával általános elvi szempontok magaslatáról. (G. K.)

Gyászhir. *Kökösi Serester Sándor*, nyugalm. unitar. lelkész, Háromszékvármegye törvényhatósági bizottsági tagja élete 62-ik évében dec. 11-én elhunyt. Szülőföldjén, Kökösbén papskodott 31 évig s nyugalomba vonulva gazdaságát gyarapította. A munkás férfiú halálát neje Jakoles Anna, fia Serester Árpád, testvére Serester Anna, Tóth Józsefné s több rokon fájlatják a legérzékenyebben. Tetemei Kökösbén a családi sírboltba helyeztetek nyugalomra.

Olvasóinknak boldog új évet kívánunk s szives és fokozott pártolásukat kérjük.

ARANYKÖNYV.

Az »Ezredéves Emlékalap«-ra tett kegyes adományok.

(Tizennegyedik közlemény.)

203. József Lajos lelkész gyűjtő ivén: József Lajos 1 frt. Páll Sándor 50 kr. Útő András 1 frt. Tana Sámuel 1 frt. Kovács Albert 50 kr. Pálffy Miklós 50 kr. Nagy Dénes 1 frt. Szentiványi Zsigmond 1 frt. Özv. Útő Benjaminné 50 kr. Együtt.....	7 frt — kr.
204. Dr. Hankó Domokos kir. közjegyző h., Szt.-Gothárd.....	5 „ — „
205. Kelemen Árpád lelkész, Kaalból.....	2 „ — „
Összesen....	14 frt — kr.
Az előbbi 13 közl. összege....	1987 frt 90 kr.
Együtt....	2001 frt 90 kr.

Annaira tehát mégis eljutottunk, hogy van kétezer frtot tevő ezredéves alapítványunk is. És ez vallásközönségünk alig 2—300 tagjának kegyes adománya, a kiknek nem mulaszthatom el ismételten köszönetemet nyilvánítani, hogy felhívásomat figyelőkre méltatták s ennyiben legalább megvalósítai segítették azt a célt, mely ez alapítvány megteremtésével lelkem előtt lebegett; t. i. hogy nemzeti életünknek ezredéves évfordulója ne maradjon jeltelen egyházunkban se. Mi lenne az eredmény, ha vallásközönségünk tagjai közül nemcsak 2—3 százat, hanem legalább 2—3 ezeret megnyerhettem volna az ügynek?! De talán még nincs okom erről is lemondani. Ezért jó reménnyel várom és kérem a további adományokat. Vajha vallásközönségünk minden tagjának a nevét beirhatnám ez „Aranykönyv“-be.

Kolozsvárt, 1898. decz. 14.

FERENCZ JÓZSEF,
unitar. püspök.

*Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templommalapra
Barabás Elek hitrokonunk gyűjtőkönyvén.*

(Hatodik közlemény.)

N a g y - E n y e d : Máthé István, Albert Iván, Orbán Venczel, Ürmösy Gyula, Bisztritsány Lajos 1—1 frt. Kiss Lajos, Kun Józsefné, Székelyhidý Viktor, özv. Sándor Istvánné, Bauer Antalné, Czirner József, Király Ferencz, Nagy István, Bálint János, Kovács Gyula. 50—50 kr. Váró Gergely, Szathmári Mózes, Nagy József, özv. Fűzi Dénesné, Fűzi Katinka, Papp János, Reich Mihályné, Sándor Miklós, Telegdy Árpádné, Harmath Miklós. N. J., V C., Szóts Mihály. Szigethi örsvezető, Incze István 20—20 kr. Kovács Ferencz, Neuman Géza 15—15 kr. Szász Farkas, Pálfi Elek, Végh József, Liptay István, N. N., N. N., Vásárhelyi Károly, N. N., Olvashatatlan, Balázs Lajos, Deuts Gábor, Bójthe Zsigmondné 10—10 kr. Hopp Jakab 5 kr. Özv. Wagner Józsefné: 30 kr. Pataky Imre 40 kr. Összesen 15 frt 50 kr. — V e r e s p a t a k : Gruber József, Szánthó Györgyné, Moldován Lajos, Raffaj Zsigmond 1—1 frt. Székely Teréz, Sz. János, Székely Borbára. Gálfi Sándor, Ebergényi Ferencz, Ravi Juli, Barabás Sándor, Rider Anna 50—50 kr. Székely Ferencz, Kovács József 30—30 kr. Bartha József, Gagy János, Székely Anna, Olvashatatlan, Bitai Péter 20—20 kr. Gál Ferencz 15 kr. Székely Julcsa, Székely Andrásné, Bartha Albertné, Székely József, Bartha Ferencz. Székely Jula 10—10 kr. Összesen 10 frt 35 kr. — A b r u d b á n y a : özv. Rákosi Józsefné, Mikó Dezső, özv. Mikó Samuné, Gyöngyösi Lajos, Gelei Kálmán, Weress Ferencz, Vári Gáborné, Heller József, Zimmermann R., Basida László, özv. Jancsó Mártonné, dr. Nagy Károly 1—1 frt. Miski Jánosné, Kimila Ignáczné, Böckel Camil, Kövári József, Ürmösy Sándor, Gálfi István, ifj. Olajos József, Derzsi József, Derzsi Zsigmond, Képes Ida, Mózes Mihály 50—50 kr. Ifj. Derzsi Zsigmond 40 kr. Ifj. Göndöl József, Dombi József, Vásárhelyi Margit 30—30 kr. Siró Sámuel, Molnár Árpád 25—25 kr. Ilyés Istvánné, Göndöl József, Simó Albert, N. N., Szlavik Ferenczné, N. N. 20—20 kr. Összesen 20 frt 50 kr.

E közlemény összege 46 frt 35 kr.
Az 1—5 közlemény összege 507 frt 04 kr.

Együtt. . . 553 frt 39 kr.

Sepsi-Szent-György, 1898. decz. 9.

PÁLL SÁNDOR,
egyh. gondnok,

JÓZSEF LAJOS,
unitar. lelkész.

